



Nepal Specific **REDD+ Social and Environmental Standards**

**Nepal version
December, 2014**

**based on
Version 2 (10th September 2012)**

**Government of Nepal
Ministry of Forest and Soil Conservation
REDD- Forestry and Climate Change Cell
Babarmahal, Kathmandu, Nepal**

REDD+ Social & Environmental Standards

REDD+ SES Version 2 (10th September 2012)

Nepal version (December, 2013)

The evolution of the REDD+ SES

REDD+ SES were developed through a participatory and inclusive process from May 2009 through workshops in four developing countries and two public comment periods leading to publication of Version 1 in June 2010. An International Standards Committee representing a balance of interested parties including governments, Indigenous Peoples' organizations, community associations, social and environmental NGOs and the private sector oversees the initiative. The Climate, Community & Biodiversity Alliance (CCBA) and CARE International serve as the international secretariat of the REDD+ SES initiative with technical support from the Proforest Initiative.

Ecuador, the State of Acre in Brazil, Nepal, and the Province of Central Kalimantan in Indonesia are using the REDD+ SES. They are all following the same country-led multi-stakeholder process detailed in a separate document 'Guidelines for the Use of the REDD+ SES at country level', which involves three core elements: governance, interpretation and assessment (more information is available at www.redd-standards.org). A number of other countries/provinces are starting to use REDD+ SES including Guatemala, Mexico, San Martin Region in Peru, Amazonas State in Brazil, Liberia, and Tanzania.

Objectives of the revision

Drawing on emerging experience in countries using REDD+ SES and the guidance provided on safeguards for REDD+ activities by the Conference of Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change, the revision to develop Version 2 of the REDD+ SES aimed to:

1. streamline the principles, criteria and indicators to reduce duplications and redundancy;
2. address gaps so that REDD+ SES all social and environmental elements of the Cancun safeguards are fully addressed;
3. make the indicators simpler to understand and translate;
4. reduce the overall number of indicators;
5. maintain the quality and comprehensiveness of the REDD+ SES framework.

A new format for the framework for indicators

Experience from using Version 1 suggested that a simpler form of indicators is needed at both global and country levels to make REDD+ SES easier to understand at all levels. The new format breaks down each indicator into 'essence' – the core idea – and 'qualifiers' – the key elements of quality. Where possible, language has been simplified and harmonized. In some cases, Version 1 indicators have become qualifiers of draft Version 2 indicators which has led to a reduction in the total number of indicators. Version 2 indicators also avoid the use of footnotes – relevant footnotes have been included as qualifiers or moved to the criteria level.

The revision process

Each draft of REDD+ SES Version 2 has been prepared by the REDD+ SES Secretariat based on feedback from stakeholders in countries using the standards and other stakeholders and has been reviewed and approved by the International Standards Committee before publication. A draft REDD+ SES Version 2 was published on 9th February 2012 and comments were invited from members of the public on this document during a 60-day

period until 9th April 2012. A total of 273 comments were received from 14 people/organizations. A new draft REDD+ SES Version 2 was prepared based on these comments and a response was prepared to explain how each comment was addressed. The new draft REDD+ SES Version 2 and the response to comments were published on 22nd June 2012 and comments were invited during a 30-day period until 21st July 2012 to provide an opportunity for stakeholders and other members of the public to review the revised version and to raise any outstanding issues that they feel have not been adequately addressed. Nine comments were received and addressed in this final REDD+ SES Version 2.

REDD+ SES Version 2 of 10th September 2012 is available in English, Spanish, French, Portuguese and Bahasa Indonesia at www.redd-standards.org

Comments are welcome and should be submitted via the form provided at www.redd-standards.org and will be considered in a future revision.

Indicator development and revision process in Nepal

In the context of Nepal, the capacity building process on REDD+ SES was started since 2009 and the first version of indicators was prepared by a multi-stakeholder type of technical working group in September 2011. The second version was prepared with considering the comments received from stakeholders during first public comment period (1 Oct-30 Nov. 2011). During the finalization of 2nd version, local, regional and national level interactions as well as meeting of interest groups were organized to receive comments. The comments received from these interactions/meeting and comments from stakeholders during the second public comment period (12 Sept.-11 Oct. 2012) are considered during the preparation of this Nepal specific final version of REDD+ SES. The final version of Nepal specific REDD+ SES was approved by the REDD Working Group (National Standards Committee for REDD+ SES) in 2014. The English and Nepali version of Nepal specific REDD+ SES are available at www.redd-standards.org and www.mofsc-redd.gov.np

The REDD Working Group is overall responsible for the guidance and decision making on REDD+ SES in Nepal with the technical support of REDD+ SES Technical Working Group. A national facilitation team (REDD Cell and FECOFUN) of REDD+ SES is working for coordination, management and technical support to SES Technical Working Group in Nepal.

Need for the standards

While activities that reduce emissions from deforestation and forest degradation (REDD) and contribute to conservation, sustainable management of forests and enhancement of forest carbon stocks (REDD+) have the potential to deliver significant social and environmental benefits, many have also highlighted the serious risks notably for Indigenous Peoples and local communities, and in particular for marginalized¹ and/or vulnerable² social groups within these communities. Recognizing growing awareness at both international and national levels of the need for effective social and environmental safeguards, the REDD+ SES initiative aims to define and build support for a higher level of social and environmental performance from REDD+ programs.

¹ 'Marginalized' people or groups are those that have little or no influence over decision-making processes. Marginalization may be related to a range of factors including gender, ethnicity, socio-economic status, geographic regions (such as remoteness) and religion. The REDD+ Social & Environmental Standards explicitly adopt a differentiated approach that seeks to identify and address marginalization in all its forms.

² 'Vulnerable people or groups are those with high exposure to external stresses and shocks (including climate change); and with high sensitivity and low adaptive capacity to adjust in response to actual or expected changes due to their lack of secure access to the assets on which secure livelihoods are built (socio-political, cultural, human, financial, natural and physical). Forest dependency may be an important factor affecting vulnerability particularly where the REDD+ program itself may change access to forest resources. In many situations marginalization exacerbates vulnerability, e.g. marginalization by gender and social status.

Role of the REDD+ Social & Environmental Standards

REDD+ SES can be used by governments, NGOs, financing agencies and other stakeholders to support the design and implementation of REDD+ programs that respect the rights of Indigenous Peoples and local communities and generate significant social and environmental benefits. These standards are designed for government-led programs of policies and measures implemented at national or state, provincial, or other level and are relevant for all forms of fund-based or market-based financing. REDD+ SES provide countries³ with a tool to address the REDD+ safeguards listed in Annex 1 of the Cancun agreement (UNFCCC decision 1/CP.16 appendix 1) (with the proviso that REDD+ SES do not address issues related to accounting for greenhouse gas emissions) consistent with the guidance on systems for providing information on how safeguards are addressed and respected agreed at the Durban UNFCCC conference of parties (UNFCCC decision 12/CP.17 Guidance on systems for providing information on how safeguards are addressed and respected and modalities relating to forest reference emission levels and forest reference levels as referred to in decision 1/CP.16)⁴.

REDD+ SES were developed through extensive consultations to define high social and environmental performance of government-led REDD+ programs and they provide a comprehensive framework of key issues and elements of quality that can be used consistently across countries while enabling tailoring to the country context.

REDD+ SES provides comprehensive support for the development of a country's safeguards information system, providing a mechanism for country-led, multi-stakeholder assessment of REDD+ program design, implementation and outcomes to enable countries to show how internationally- and nationally-defined safeguards are being addressed and respected. The assessments are important for adaptive management to improve the design and implementation of the REDD+ program, as well as to build and maintain support for the REDD+ program among stakeholders, especially those concerned about the potential risks of the REDD+ program, including local people potentially affected by the program, or national and international observers. A country can use REDD+ SES to support monitoring and reporting on safeguards throughout implementation of the REDD+ program and to develop a safeguards information system that can respond to UNFCCC guidelines and donor or other reporting needs.

Each country developing a REDD+ program will need a safeguards system that ensures that the social and environmental risks and opportunities of REDD+ are effectively addressed. The country safeguards system consists of:

- policies, laws and regulations that set out the safeguards for REDD+;
- a safeguards information system for monitoring and reporting on safeguards implementation;
- a grievance and redress mechanism that enables stakeholders affected by REDD+ to receive feedback and appropriate responses related to the implementation of safeguards.

In order to establish these key elements of a safeguards system, along with the institutions and processes and procedures that are essential to operationalize them, countries will need to go through a development process. This will involve, in the first instance, definition of goals of the safeguards system or country-level interpretation of safeguards for REDD+; understanding the possible risks and benefits of the REDD+ program; establishing why the safeguards are needed, for example in response to international commitments such as the UNFCCC safeguards and those required by donors as well as development priorities and stakeholder concerns within the country, and defining the safeguards priorities. The definition of goals provides the basis for development of the safeguards system, which involves a review and gap analysis of existing policies, laws, regulations,

³ 'Country' refers to the jurisdiction leading the REDD+ program, which could be at national, state, provincial or other level.

⁴ A table showing correspondence between REDD+ SES Version 2 and UNFCCC REDD+ safeguards is provided in Appendix 1.

institutions and procedures leading to development of new ones as needed, and a similar process for establishment of the grievance and redress mechanism and the safeguards information system. In each case, the elements of the safeguards system should be established by building from and strengthening any relevant existing elements and developing new elements as needed through a transparent and participatory process.

REDD+ SES and other international safeguards initiatives such as those developed by the Strategic Environmental and Social Assessment (SESA) process of the Forest Carbon Partnership Facility (FCPF) or the Social and Environmental Principles and Criteria (SEPC) and associated tools of the UN-REDD Programme can help in different ways with the development of a country safeguards system. By providing a comprehensive framework of key issues to address with respect to the social and environmental performance of a REDD+ program, REDD+ SES is a useful input to the country-specific interpretation of safeguards and can be used to complement other relevant frameworks such as the UNFCCC safeguards, donor safeguards, other relevant international commitments and the UN-REDD SEPC. The multi-stakeholder process for developing country level indicators for REDD+ SES can support awareness-raising, capacity building and consultations to enable effective stakeholder participation in country-specific interpretation of safeguards for REDD+ and in the development of the elements of the safeguards system. The SESA process and UN-REDD tools such as the Benefits and Risks Tool (BeRT) and the Participatory Governance Assessment (PGA) provide particular support for gap analysis and development of policies, laws and regulations, institutions, processes and procedures. REDD+ SES, in contrast, provides particular support for development of the safeguards information system. These different initiatives can therefore provide complementary support and can be used together with existing national processes to support development of the country safeguards system.

Components of the standards

This document provides the 'REDD+ SES content' and accompanies a separate document 'Guidelines for the use of REDD+ Social & Environmental Standards at country level' (Guidelines) that defines the 'REDD+ SES process'. Together, the REDD+ SES content and process provide a 'standards system' which is a mechanism that can be used to show how safeguards are being addressed and respected, including how multiple benefits are being delivered.

The REDD+ SES consist of principles, criteria and indicators which define issues of concern and conditions to be met to achieve high social and environmental performance and a process for assessment.

- **The principles** provide the key objectives that define high social and environmental performance of REDD+ programs.
- **The criteria** define the conditions to be met related to processes, impacts and policies in order to deliver the principles.
- **The indicators** define quantitative or qualitative information needed to show progress achieving a criterion. REDD+ SES Version 2 separates the indicators into:
 - **'essence'** of an indicator - the core idea – followed by
 - **'qualifiers'** - key elements of quality describing important aspects of process or outcome, important elements that should be addressed in the scope of the indicator and other specific points that must be taken into account.⁵ The essence and all the qualifiers of each indicator are required to demonstrate high performance. The qualifiers are not optional elements. In some cases, the essence ensures sufficient quality of information and no qualifiers are included.

⁵ Note that the word 'includes' at the beginning of a qualifier means 'the scope of this indicator includes.....'. The word 'including' at the beginning of a qualifier is used when the qualifier should be read as a specific part of the indicator sentence. 'Applies to' at the beginning of a qualifier means 'this indicator applies to.....'.

Each of the framework indicators aims to assess one aspect that is important to address to achieve the criterion. The indicators can generally be characterized into three main categories:

- **Policy indicators** assess policies, strategies, legal frameworks, and institutions related to the REDD+ program that should be in place.
- **Process indicators** assess whether and how a particular process related to the REDD+ program has been planned, established and implemented.
- **Outcome indicators** assess the impacts of the REDD+ program.

A combination of these different types of indicators can ensure that the indicators are sufficient to assess effectively the performance of a country's REDD+ program against the principles and criteria.

At principle and criteria levels the standards are generic (i.e. the same across all countries). At the indicator level, there is a process for country-specific interpretation to develop a set of indicators that are tailored to the context of a particular country. For this reason the international version of the standards includes only a "framework for indicators" that is intended to guide the country-specific interpretation process rather than provide specific indicators that must be used in each country. A justification must also be provided for any changes to the framework for indicators that are made during the country-specific interpretation process.

Using REDD+ SES at country level

All the countries participating in the REDD+ SES initiative are following the same country-led multi-stakeholder process, which involves a ten step process organized around three core elements: governance, interpretation and assessment.

1. Awareness raising/capacity building
- **Governance:** a multi-stakeholder approach to ensure balanced stakeholder participation in the use of the standards
 2. Establish the facilitation team
 3. Create the Standards Committee
 - **Interpretation:** adaptation of the indicators and assessment process to the country context
 4. Develop plan for the REDD+ SES process
 5. Develop draft country-specific indicators
 6. Organize consultations on indicators
 - **Assessment:** collection of information to evaluate performance, review of the draft assessment report by stakeholders and publication.
 7. Prepare monitoring and assessment plans
 8. Collect and assess monitoring information
 9. Organize stakeholder review of draft assessment report
 10. Publish the assessment report

'Guidelines for the use of REDD+ SES at country level' are available at www.redd-standards.org

The multi-stakeholder process for using the REDD+ SES at country level engages government, civil society and private sector in the development, review and approval of country-specific indicators and of reports assessing performance of the REDD+ program against the indicators. This multi-stakeholder approach:

- Facilitates dialogue that help to build consensus and trust between diverse stakeholders, including women and marginalized and/or vulnerable groups
- Enhances the quality and credibility of the multi-stakeholder self-assessment
- Promotes shared ownership by government and civil society
- Increases transparency and accountability.

Tailoring of the indicators and the assessment process to the country context through broad stakeholder consultation:

- Ensures the standards and assessment process are relevant and meaningful
- Builds understanding and ownership of rights holders and stakeholders.

Countries may use REDD+ SES:

- For good practice guidance – using parts of REDD+ SES content and process to strengthen their approach to developing a safeguards information system (not applying REDD+ SES)
- To provide a framework for reporting on performance using most of the REDD+ SES content and process – applying REDD+ SES as the basis of their safeguards information system (not fully applying REDD+ SES)
- To provide a comprehensive mechanism for reporting on performance following these guidelines – fully applying REDD+ SES for their safeguards information system in a way that is consistent across countries.

An international review mechanism is under development to assess the quality of the process followed to use REDD+ SES at country level and the extent to which the Guidelines have been fully applied (further information on the review process will be published on www.REDD-standards.org as it becomes available). The international review will act as a mechanism to offer feedback, guidance and support to countries using REDD+ SES and will also act as a quality control mechanism for claims made in relation to the use of the REDD+ SES.

Use of REDD+ SES must be integrated with other safeguard mechanisms that the country may be using or has a commitment to use, such as the Strategic Environmental and Social Assessment process of the FCPF, the UN-REDD Social and Environmental Principles and Criteria (SEPC) and/or Participatory Governance Assessment (PGA), safeguards requirements and processes of other multilateral and bilateral donors, or requirements and processes of the national legal and policy framework. In particular, REDD+ SES contributes to the Readiness Plan Proposal (R-PP) process by supporting the implementation of component 2d ‘Social and Environmental Strategic Assessment’ and 4b ‘Information System for Multiple Benefits, Other Impacts, Governance, and Safeguards’. Integration with other safeguards mechanisms should happen as early as possible in the process. The REDD+ SES process should be integrated into the overall REDD+ readiness budget at country level.

The use of REDD+ SES requires a clear definition of the REDD+ program

The REDD+ SES apply to government-led REDD+ programs of policies and measures implemented at jurisdictional level, which may be national, state, provincial, regional level or other level. The standards are not designed for separate application to site-based projects. Depending on the phase of development and implementation of the REDD+ program, REDD+ SES can be used to assess:

- Processes for development of country-level REDD+ programs, strategies, policies and plans
- Implementation of country-level REDD+ policies and plans
- Social and environmental outcomes on the ground.

In order to use the REDD+ SES, the REDD+ program to which they are being applied must be clearly defined in a published document that should include the following elements, and should indicate the progress that has been made towards their definition:

- i. The objectives of the REDD+ program;
- ii. Identification of the drivers of deforestation and forest degradation;
- iii. Description of the policies, measures and activities, and plans for their design and implementation;
- iv. Identification of the geographical areas in which activities will be implemented, where relevant;
- v. Identification of the institutional arrangements for program design, implementation and evaluation.

Principle 1: The REDD+ program⁶ recognizes and respects⁷ rights to lands, territories⁸ and resources⁹		
Criteria	Indicators	Type
1.1 The REDD+ program effectively identifies the different rights holders ¹⁰ (statutory and customary ¹¹) and their rights to lands, territories and resources relevant to the program.	1.1.1 An effective and transparent process is established to inventory and map rights to lands, territories and resources relevant to the REDD+ program. <ul style="list-style-type: none"> i. The process is gender sensitive, socially acceptable and participatory including representatives of women, poor and marginalized and/or vulnerable people. ii. Includes statutory and customary rights. iii. Includes individual and collective rights. iv. Includes tenure/use/access/management rights. v. Includes rights of women, poor and marginalized and/or vulnerable people. vi. Includes overlapping or conflicting rights. vii. Includes the data and information on ownership. 	Process
1.2 The REDD+ program recognizes and respects both statutory and customary rights ¹² to lands, territories and resources which Indigenous Peoples or local communities ¹³ have traditionally owned, occupied or otherwise used or acquired. ¹⁴	1.2.1 Policies of the REDD+ program include recognition of and protection and respect for customary rights as per prevailing laws. <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to Indigenous Peoples and local communities. 	Policy
	1.2.2 Land-use plans used by the REDD+ program recognize and respect rights of Indigenous Peoples and local communities. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes customary and statutory rights. 	Policy
	1.2.3 The REDD+ program promotes establishing and securing statutory rights to lands, territories and resources. <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to lands, territories and resources which Indigenous Peoples and local communities have traditionally owned, occupied or otherwise used or acquired. ii. Including securing existing statutory rights and conversion of customary rights to statutory rights. 	Policy
	1.2.4 The REDD+ program gives priority to community-based forest management systems for the sustainable management of forest. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes governance, inclusion, gender balance and equity, equitable benefit sharing, regular monitoring and reporting in such systems 	Policy

⁶ The REDD+ program to which the REDD+ SES is being applied must be defined in a published document that should include the following elements, and should indicate the progress that has been made towards their definition: (i) the objectives; (ii) identification of the drivers of deforestation and forest degradation; (iii) description of the policies, measures and activities, and plans for their design and implementation; (iv) identification of the geographical areas in which activities will be implemented, where relevant; (v) identification of the institutional arrangements for program design, implementation and evaluation.

⁷ 'Respect' is taken to include not undermining or prejudicing rights.

⁸ The term 'Territories' is particularly relevant for Indigenous Peoples and refers to the total environment of the areas which the peoples concerned occupy or otherwise use.

⁹ 'Resources' is understood to include ecosystem services provided by these resources.

¹⁰ 'Rights holders' are defined as those whose rights are potentially affected by the REDD+ program, including holders of individual rights and Indigenous Peoples and others who hold collective rights such as women groups and *Dalit* communities.

¹¹ 'Customary rights' to lands and resources refers to patterns of long-standing community land and resource usage in accordance with Indigenous Peoples' and local communities' customary laws, values, customs, and traditions, including seasonal or cyclical use, rather than formal legal title to land and resources issued by the State.

¹² Including individual and collective rights.

¹³ Wherever the term Indigenous Peoples and local communities is used through these standards it is implicit that particular attention will be paid to women and marginalized and/or vulnerable groups within these communities. Likewise, in the context of forest, wherever the term local community is used, it will cover the scope of all type of community-based forest management groups which are registered according to laws in the concerned government agencies for forest management.

¹⁴ In particular, recognizing that Indigenous Peoples have the right to own, use, develop and control the lands, territories and resources that they possess collectively by reason of traditional ownership or other traditional occupation or use, as well as those that they have otherwise acquired.

1.3 The REDD+ program requires the free, prior and informed consent of Indigenous Peoples ¹⁵ and local communities for any activities affecting ¹⁶ their rights to lands, territories and resources.	1.3.1 Policies of the REDD+ program promote and uphold the principle of free, prior and informed consent of Indigenous Peoples and local communities. i. Applies to any activities affecting their rights to lands, territories and resources.	Policy
	1.3.2 Collective rights holders define a process of obtaining their free, prior and informed consent. i. Including definition of their own representative and traditional institutions that have authority to give consent on their behalf. ii. The process is transparent. iii. The process takes into account the views of all community members including those of women, <i>Dalit</i> , poor and of marginalized and/or vulnerable people. iv. The process is gender sensitive ¹⁷ and socially appropriate.	Process
	1.3.3 Free, prior and informed consent is obtained from Indigenous Peoples. i. In accordance with their customs, norms and traditions. ii. Applies to activities that may affect their rights, particularly their rights to own and control traditionally owned lands, territories and resources. iii. Applies to each potential change to rights throughout design and implementation of the REDD+ program.	Process
	1.3.4 Free, prior and informed consent is obtained from local communities. i. Applies to activities affecting their customary or other rights to lands, territories and resources. ii. Uses mutually agreed procedures. iii. Applies to each potential change to rights throughout design and implementation of the REDD+ program.	Process
	1.3.5 Where any relocation or displacement occurs, there is prior agreement on the provision of alternative lands and/or fair compensation. i. Any relocation or displacement is in accordance with free, prior and informed consent. ii. Includes physical and/or economic relocation or displacement. iii. The agreement includes adequate provision of financial and technical support for the displacement. iv. The agreement includes the right to return once the reasons for the displacement have ceased. v. The agreement includes a procedure for relocation or displacement that is transparent, impartial, safe and accessible for all relevant stakeholders, with special attention to women, poor and marginalized and/or vulnerable people.	Process
1.4 Where the REDD+ program	1.4.1 Where the REDD+ program enables private ownership of carbon rights, a process for defining carbon rights is developed and implemented.	Process

¹⁵ In conformance with relevant international treaties, conventions and other instruments including the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples and International Labor Organization Convention 169.

¹⁶ Includes activities that affect rights to lands, territories and resources directly or indirectly.

¹⁷ Gender sensitive is to understand and give consideration to socio-cultural norms and discriminations in order to acknowledge the different rights, roles & responsibilities of women and men in the community and the relationships between them. Gender sensitive policy, program, administrative and financial activities, and organizational procedures will: differentiate between the capacities, needs and priorities of women and men; ensure that the views and ideas of both women and men are taken seriously; consider the implications of decisions on the situation of women relative to men; and take actions to address inequalities or imbalance between women and men (definition provided by WEDO).

enables private ownership ¹⁸ of carbon rights ¹⁹ , these rights are based on the statutory and customary rights to the lands, territories and resources ²⁰ that generated the greenhouse gas emissions reductions and removals.	<ul style="list-style-type: none"> i. The process is transparent. ii. The allocation of rights is based on the statutory and customary rights to the lands, territories and resources that generated the greenhouse gas emissions reductions and removals. 	
--	--	--

Principle 2: The benefits²¹ of the REDD+ program are shared equitably²² among all relevant²³ rights holders and stakeholders.²⁴

Criteria	Indicators	Type
2.1 There is transparent ²⁵ and participatory assessment of predicted and actual benefits, costs, and risks ²⁶ of the REDD+ program for relevant rights holder and stakeholder groups ²⁷ at all levels, with special attention to women and marginalized and/or vulnerable people.	2.1.1 Benefits, costs and risks of the REDD+ program are assessed during program design and implementation. <ul style="list-style-type: none"> i. For each relevant rights holder and stakeholder group. ii. Applies to local, national and other relevant levels. iii. The assessment is timely and participatory in accordance with Principle 6. iv. Includes direct and indirect benefits, costs and risks. v. Includes benefits, costs and risks related to social, cultural, economic and environmental aspects and to human rights and rights to lands, territories and resources. vi. With special attention to the differentiation of benefits, costs and risks to women, poor and marginalized and/or vulnerable people. vii. Assessment is repeated periodically as part of monitoring. viii. Benefits, costs and risks are relative to the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program. 	Process
2.2 Transparent, participatory, effective ²⁸ and	2.2.1 Relevant rights holders and stakeholders participate in defining the decision-making process and distribution mechanism for equitable benefit-sharing.	Process

¹⁸ Ownership of carbon rights may be individual or collective, according to the legal framework in each country.

¹⁹ 'Carbon rights' are defined as the rights to enter into contracts and national or international transactions for the transfer of ownership of greenhouse gas emissions reductions or removals and the maintenance of carbon stocks.

²⁰ 'The statutory and customary rights to the lands, territories and resources and the rights holders relevant to the REDD+ program' are identified in accordance with criterion 1.1.

²¹ The term 'benefits' in Principle 2 is understood to reflect a full consideration of benefits, costs and risks.

²² 'Equity' and 'equitable' are defined as just, impartial and fair to all parties including marginalized and vulnerable people.

²³ 'Relevant' rights holder and stakeholder groups are identified by the REDD+ program in accordance with criterion 6.1.

²⁴ 'Stakeholders' are those who can potentially affect or be affected by the REDD+ program.

²⁵ 'Transparent' means that decisions taken and their enforcement are done in a manner that follows rules and regulations. It also means that information is freely available and directly accessible to those who will be affected by such decisions and their enforcement. It also means that enough information is provided and that it is provided in easily understandable forms and media

²⁶ All assessment of benefits, costs, and risks should include those that are direct and indirect and include those related to social, cultural, environmental and economic aspects and to human rights and rights to lands territories and resources. Costs should include those related to responsibilities and also opportunity costs. All benefits, costs and risks should be relative to the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program. Note that the term 'benefits' refers to positive impacts and the phrase 'costs and risks' equates with negative impacts.

²⁷ 'Relevant rights holder and stakeholder groups' are identified in accordance with criterion 6.1.

²⁸ 'Effective' is defined as the extent to which the emissions reductions and other goals of the program are achieved.

efficient ²⁹ mechanisms are established for equitable sharing of benefits of the REDD+ program among and within relevant rights holder and stakeholder groups taking into account socially differentiated ³⁰ benefits, costs and risks.	i. Participation is full and effective in accordance with Principle 6. ii. Including women, poor and marginalized and/or vulnerable people. iii. Addresses benefit sharing between and within relevant rights holders and stakeholder groups.	
	2.2.2 Relevant rights holders and stakeholders determine the form that the benefits will take and how they are delivered. i. The process is inclusive and transparent. ii. Including women, poor and marginalized and/or vulnerable people.	Process
	2.2.3 Clear policies and guidelines for equitable benefit-sharing are established. i. Ensuring that equitable sharing of benefits includes women, poor and marginalized and/or vulnerable people taking into account socially differentiated benefits, costs and risks.	Policy
	2.2.4 Administrative procedures for benefit sharing are timely, transparent, effective and efficient. i. Includes financial management.	Process

Principle 3: The REDD+ program improves long-term livelihood³¹ security and well-being of Indigenous Peoples and local communities with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.³²		
Criteria	Indicators	Type
3.1 The REDD+ program generates additional, positive impacts ³³ on the long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities, with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.	3.1.1 The objectives and policies of the REDD+ program include improving long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities. i. With special attention to women, <i>Dalits</i> , poor and the most marginalized and/or vulnerable people.	Policy
	3.1.2 The REDD+ program generates additional, positive impacts on the long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities. i. Relative to the expected situation of Indigenous Peoples and local communities under the reference scenario based on records of clear socio-economic baseline information which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program. ii. With special attention to women, <i>Dalits</i> , poor and the most marginalized and/or vulnerable people. iii. Conducts well-being ranking at local community level based on government guideline in forestry sector to maintain equitable benefit sharing.	Outcome
	3.1.3 The REDD+ program generates additional resources to improve long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities. i. Includes financial, human or other resources. ii. Relative to the level of resources available under the reference scenario	Outcome

²⁹ 'Efficient' is defined as achieving the target with minimum cost, effort and time.

³⁰ 'Socially differentiated' includes differentiated by gender, marginalization and vulnerability.

³¹ 'Livelihoods' can be defined by five capitals/assets: socio-political, cultural, human, financial, natural and physical.

³² 'Vulnerable' people are those with high exposure to external stresses and shocks (including climate change); and with high sensitivity and low adaptive capacity to adjust in response to actual or expected changes due to their lack of secure access to the assets on which secure livelihoods are built (socio-political, cultural, human, financial, natural and physical). Forest dependency may be an important factor affecting vulnerability particularly where the REDD+ program itself may change access to forest resources. In many situations marginalization exacerbates vulnerability, e.g. marginalization by gender.

³³ All impacts are relative to the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program.

	which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program.	
3.2 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts in order to mitigate negative, and enhance positive, impacts on Indigenous Peoples and local communities with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.	<p>3.2.1 The REDD+ program is adapted in order to mitigate negative, and enhance and sustain positive, impacts on Indigenous Peoples and local communities.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Based on assessment of impacts undertaken in accordance with criterion 5.4. ii. Applies to REDD+ program design based on assessment of predicted impacts. iii. Applies to REDD+ program implementation based on assessment of both predicted and actual impacts. iv. With special attention to potential impacts on women, poor and the most marginalized and/or vulnerable people. v. Includes design and implantation to measures to address the risk of reversals and adverse impacts that might lead to a reduction in the benefits achieved by the REDD+ program. 	Process

Principle 4: The REDD+ program contributes to good governance³⁴, to broader sustainable development and to social justice.³⁵

Criteria	Indicators	Type
4.1 The governance structures of the REDD+ program are clearly defined, transparent, effective and accountable.	<p>4.1.1 Information on the roles, responsibilities and decision- making processes, of REDD+ program governance structures is publicly accessible.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Includes criteria and processes for participation of rights holders, duty bearers³⁶ and other stakeholders and other internal regulations and institutional structures for decision making. ii. Includes information on decisions taken. 	Process
	<p>4.1.2 Decisions of the REDD+ program are made in accordance with defined roles, responsibilities, regulations and policies.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Following internal regulations and decision-making processes defined by the governance structures. 	Process
	<p>4.1.3 There are effective mechanisms for oversight of the governance structures of the REDD+ program.</p>	Process
4.2 The REDD+ program is coherent with relevant policies, strategies and plans at all relevant levels and there is effective coordination between agencies/organizations responsible for the	<p>4.2.1 The REDD+ program is integrated into the broader policy framework of the forest sector and other relevant sectors.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. With special attention to the agriculture, roads, hydropower, energy mining and other sectors when these are drivers of deforestation. 	Policy
	<p>4.2.2 Inconsistencies between the REDD+ program and other relevant policies, strategies and plans are identified and resolved.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Including development, governance, human rights and land use policies, strategies and plans such as hydro-power/energy, mining, water resource, watershed, agriculture, infrastructures etc. 	Process

³⁴ Good governance is characterized by accountability, effectiveness, efficiency, fairness/equity, participation and transparency and there may be includes other characters of good governance according to the prevailing laws of the countries.

³⁵ 'Social justice' is understood to mean 'respect, protection and fulfillment of human rights'. Human rights are the fundamental rights and freedoms that belong to every person in the world, based on core principles like dignity, fairness, equality, respect and autonomy, including but not limited to the rights enshrined in relevant international treaties, conventions and other instruments.

³⁶ 'Duty bearers' have an obligation to ensure respect, protection and fulfillment of rights.

design, implementation and evaluation of the REDD+ program and other relevant agencies/organizations.	ii. With special attention to inconsistencies with respect to rights of women, poor and the most marginalized and/or vulnerable people using an agreed process and timeline.	
	4.2.3 There is effective and efficient coordination between the REDD+ program and all relevant agencies/organizations. i. Including relevant non-government and multilateral as well as government agencies/organizations and the structure for coordination between them. ii. Applies to all relevant levels. iii. With special attention to agencies/organizations that are involved in sectors that are related to drivers of deforestation.	Process
4.3 Adequate information about the REDD+ program is publicly available.	4.3.1 Adequate information about the REDD+ program is publicly available. i. Includes information about: a. REDD+ program design, implementation and evaluation; b. socially differentiated assessment of predicted and actual impacts on rights holders and stakeholders related to social, cultural, environmental and economic aspects and to human rights and rights to lands, territories and resources; c. assessment of predicted and actual impacts on biodiversity and ecosystem services; d. benefit-sharing including procedures and guidelines; e. the requirement for free, prior and informed consent. ii. Information is accessible to potentially interested members of the public. iii. Access is free and timely.	Process
4.4 Finances of the REDD+ program are managed with integrity ³⁷ , transparency and accountability.	4.4.1 Information about REDD+ program financial management is publicly accessible. i. Includes: a. assignation of clear authority, roles and responsibilities for the collection, commitment and use of funds of the REDD+ program, b. accounting systems, c. procedures for internal controls and external audits, and d. schedules for reporting.	Process
	4.4.2 Audited financial reports for the REDD+ program are published regularly. i. Audits are undertaken by independent accredited auditors in accordance with professional auditing standards of the country. ii. Applies to public and private finance.	Process
4.5 The REDD+ program leads to improvements in governance of the forest sector and other relevant sectors.	4.5.1 The REDD+ program establishes and monitors performance targets for the governance issues that it can address in the forest sector and other relevant sectors. i. Includes effective and transparent forest governance structures. ii. With special attention to targets related to the equity, effectiveness and efficiency of the REDD+ program. iii. With special attention to sectors that are related to drivers of deforestation.	Process
	4.5.2 The activities of the REDD+ program include institutional capacity strengthening and other measures to improve governance. i. Linked to the governance issues identified and monitored in 4.5.1.	Process

³⁷ Integrity “includes, but is not limited to probity, impartiality, fairness, honesty and truthfulness”, serving as an antithesis to “corruption” or “the abuse of office.”

4.6 The REDD+ program contributes to achieving the objectives of sustainable development policies, strategies and plans ³⁸ established at national and other relevant levels.	4.6.1 The REDD+ program elaborates how its policies and measures will contribute to the implementation of any existing sustainable development policies, strategies and plans. <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to policies, strategies and plans developed at national and other relevant levels. ii. Includes poverty reduction, biodiversity and other relevant policies, strategies and plans, including plans for public, private and indigenous/community protected and conserved areas. 	Policy
	4.6.2 National poverty monitoring shows improvements in areas where the REDD+ program is implemented. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes livelihood and Millennium Development Goal monitoring where these are taking place. 	Outcome
4.7 The REDD+ program contributes to respect, protection and fulfilment of human rights.	4.7.1 The REDD+ program identifies human rights issues that it can address and elaborates how its policies and measures will contribute to the improved respect, protection and fulfillment of human rights. <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to human rights defined by national and international law. ii. With special attention to rights of women, <i>Dalit</i>, and marginalized and/or vulnerable people. 	Policy
	4.7.2 The REDD+ program monitoring and evaluation plan includes key human rights indicators. <ul style="list-style-type: none"> i. Linked to the human rights issues identified in 4.7.1. 	Policy

Principle 5: The REDD+ program maintains and enhances ³⁹ biodiversity and ecosystem services. ⁴⁰		
Criteria	Indicators	Type
5.1 Biodiversity and ecosystem services potentially affected by the REDD+ program are identified, prioritized and mapped.	5.1.1 Biodiversity and ecosystem services potentially affected by the REDD+ program are identified, prioritized and mapped. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes biodiversity and ecosystem service priorities identified in existing national biodiversity strategy and action plans (NBSAP), gap analyses supporting the Convention on Biological Diversity targets, key biodiversity areas, high conservation value areas, wetlands, grasslands, grazing lands and other relevant systematic conservation planning approaches. ii. Includes areas of significance for threatened or endemic species, for significant concentrations of a species during any time in their lifecycle, and for ecosystem services of economic, climate change adaptation, cultural, religious importance, particularly to Indigenous Peoples and local communities including women, <i>Dalit</i> and marginalized and/or vulnerable groups. iii. At a scale and level of detail appropriate to each element/activity within the program. iv. With special attention to any plans for afforestation, reforestation 	Process

³⁸ Such as poverty reduction strategies/targets, national/government budgets, biodiversity strategies, conservation policies and regulations, climate change strategies, adaptation plans etc.

³⁹ Impacts on biodiversity and ecosystem services including conversion and degradation are relative to the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program.

⁴⁰ 'Ecosystem services' are the benefits people obtain from ecosystems including provisioning services such as food, water, timber and fiber; regulating services regulating services that affect climate, floods, disease, wastes, and water quality; cultural services that provide recreational, aesthetic, and spiritual benefits; and supporting services such as soil formation, photosynthesis, and nutrient cycling. For the purposes of these standards, 'ecosystem services' refers to services other than greenhouse gas emissions reductions or removals from both forest and non-forest ecosystems.

	and forest restoration and their potential impacts on biodiversity and ecosystem services.	
5.2 The REDD+ program maintains and enhances the identified biodiversity and ecosystem service priorities.	5.2.1 The objectives and policies of the REDD+ program include making a significant contribution to maintaining and enhancing biodiversity and ecosystem services.	Policy
	5.2.2 The REDD+ program maintains and enhances the identified biodiversity and ecosystem service priorities. <ul style="list-style-type: none"> i. Relative to the situation of biodiversity and ecosystems service priorities under the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program. 	Outcome
	5.2.3 The REDD+ program generates additional resources to maintain and enhance biodiversity and ecosystem service priorities. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes financial, human or other resources. ii. Relative to the level of resources available under the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program. iii. Includes integration between conservation of ecosystem and adaptation activities. 	Outcome
5.3 The REDD+ program does not lead to the conversion ⁴¹ or degradation ⁴² of natural forests ⁴³ or other areas that are important for maintaining and enhancing the identified biodiversity and ecosystem service priorities.	5.3.1 Monitoring of the impacts of the REDD+ program on natural forests and other important areas demonstrates there is no conversion or degradation. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes any areas identified in 5.1.1 as important for maintaining and enhancing the identified biodiversity and ecosystem service priorities. ii. Relative to the expected conversion or degradation under the reference scenario which is the most likely land use scenario in the absence of the REDD+ program. iii. With special attention to any plans for afforestation, reforestation and forest restoration and their impacts on biodiversity and ecosystem service priorities. 	Outcome
5.4 There is transparent assessment of predicted and actual, and positive and negative environmental impacts ⁴⁴ of the REDD+ program on biodiversity and ecosystem service priorities and any other negative environmental impacts.	5.4.1 The predicted and actual environmental impacts of the REDD+ program are assessed. <ul style="list-style-type: none"> i. Includes positive and negative impacts on the identified biodiversity and ecosystem service priorities and also any potential negative environmental impacts (e.g. pollution). ii. Includes direct and indirect impacts. iii. The assessment involves Indigenous Peoples and local communities and other stakeholders including women, Dalit as appropriate. iv. Using strategic environmental assessment, environmental impact assessment or other appropriate methods. v. Assessment is repeated periodically as part of monitoring. 	Process

⁴¹ 'Conversion' is defined as the replacement of an existing land cover type by another land cover type.

⁴² 'Degradation' is defined as the reduction in the capacity of an ecosystem to provide goods and services.

⁴³ 'Natural forest' is defined as forest predominantly composed of trees established through natural regeneration. This can include primary forests (naturally regenerated forests where there are no clear indications of human induced activities and the ecological process is not significantly disturbed) and other naturally regenerated forests (where there are clear indications of human induced activities).

⁴⁴ Assessment of impacts should include those that are direct and indirect, including indirect land use change.

5.5 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts, in order to mitigate negative, and enhance positive environmental impacts.	<p>5.5.1 The REDD+ program is adapted in order to mitigate negative, and to enhance and sustain positive, environmental impacts.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Based on assessment of impacts undertaken in accordance with criterion 5.4. ii. Applies to REDD+ program design based on assessment of predicted impacts. iii. Applies to REDD+ program implementation based on assessment of both predicted and actual impacts. iv. With special attention to any areas identified in 5.1.1 as important for maintaining and enhancing the identified biodiversity and ecosystem service priorities. v. Includes measures to address the risk of reversals that might lead to a reduction in the benefits achieved by the REDD+ program. 	Process
--	---	---------

Principle 6: All relevant⁴⁵ rights holders and stakeholders participate fully and effectively⁴⁶ in the REDD+ program.

Criteria	Indicators	
6.1 The REDD+ program identifies all rights holder and stakeholder groups ⁴⁷ and characterizes their rights and interests and their relevance to the REDD+ program.	<p>6.1.1 Rights holder and stakeholder groups are identified and their rights and interests and relevance to the REDD+ program are characterized.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Includes statutory and customary rights to lands, territories and resources and other rights as per prevailing laws. ii. Includes Indigenous Peoples and local communities. iii. Includes duty bearers. iv. With special attention to women, Dalit, poor, marginalized and/or vulnerable people. v. Identifying potential barriers to participation for each rights holder and stakeholder group with special attention to women poor, and marginalized and/or vulnerable groups. 	Process
	<p>6.1.2 There is a procedure to enable any interested party to apply to be considered a relevant rights holder or stakeholder.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Relevance is based on their rights and interests related to REDD+ program. ii. The procedure is transparent, impartial, safe and accessible for all relevant stakeholders, with special attention to women, poor and marginalized and/or vulnerable people. 	Process
6.2 All relevant rights holder and stakeholder groups that want to be involved in REDD+ program design ⁴⁸ , implementation ⁴⁹ , monitoring and	<p>6.2.1 A process and institutional structure for full and effective participation are established and functional.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to all relevant rights holder and stakeholder groups. ii. Applies to REDD+ program design, implementation and evaluation. iii. With special attention to women, Dalit, poor and marginalized and/or vulnerable people. iv. Developed and agreed with the relevant rights holder and 	Process

⁴⁵ The 'relevant' rights holder and stakeholder groups are identified by the REDD+ program in accordance with criterion 6.1.

⁴⁶ 'Full and effective participation' means meaningful influence of all relevant rights holder and stakeholder groups who want to be involved throughout the process, and includes consultation and free, prior and informed consent..

⁴⁷ This criterion focuses on the identification of groups of rights holders or stakeholders who have a similar rights or interests with respect to the REDD+ program rather than individual rights holders and stakeholders.

⁴⁸ Including the development of land use and forest management plans related to the REDD+ program.

⁴⁹ 'Implementation' is understood to include on-going planning/decision-making as well as the implementation of the activities.

evaluation are fully involved through culturally appropriate, gender sensitive and effective participation.	stakeholder groups. v. Taking account of statutory and customary institutions and practices.	
	6.2.2 Consultations use socially and culturally appropriate approaches. i. Approaches are tailored to the local context. ii. Consultations are conducted at mutually agreed locations. iii. Consultations are gender sensitive and socio-culturally appropriate.	Process
	6.2.3 All relevant levels of government are involved in the REDD+ program. i. Roles and responsibilities are clearly defined.	Process
	6.2.4 The REDD+ program design and implementation is adapted in response to rights holder and stakeholder participation. i. Through full and effective participation in design, implementation and evaluation of the program.	Process
	6.2.5 Rights holder and stakeholder groups select their own representatives. i. With special attention to the participation of women, poor and vulnerable and/or marginalized people in the selection of representatives. ii. The selection procedure is transparent, impartial, safe and accessible for all relevant stakeholders. iii. Selected representatives fulfill their role and responsibilities.	Process
	6.2.6 Rights holder and stakeholder group representatives involve and are accountable to the people and groups they represent. i. Representatives inform the people they represent about how the REDD+ program could potentially affect them, facilitating discussion and feedback. ii. Stakeholder forum is established and functions for the discussion on impacts of REDD+ with the involvement of stakeholders.	Process
6.3 The REDD+ program builds on, respects, supports and protects rights holders' and stakeholders' traditional and other knowledge, skills, institutions and management systems including those of Indigenous Peoples and local communities.	6.3.1 The REDD+ program builds on, respects, supports and protects the decision-making structures and processes of Indigenous Peoples and local communities. i. Ensuring that customary institutions and practices are not undermined. ii. Ensuring that institutions and practices of women, <i>Dalit</i> , poor and marginalized and/or vulnerable groups are not undermined.	Process
	6.3.2 The REDD+ program identifies, builds on, respects and supports relevant traditional and other knowledge, skills and management systems. i. Applies to design, implementation, monitoring and evaluation of the REDD+ program.	Process
	6.3.3 Free, prior and informed consent is obtained for any use of traditional knowledge, innovations and practices of Indigenous Peoples and local communities. i. In accordance with relevant international standards including the Akwé: Kon guidelines of the Convention on Biological Diversity. ii. The process for obtaining free, prior and informed consents is: a. transparent.	Process

	<ul style="list-style-type: none">b. takes into account the views of all community members including those of women, <i>Dalit</i>, poor and of marginalized and/or vulnerable people.c. is gender sensitive and socio-culturally appropriate.d. in accordance with relevant customs⁵⁰, norms and traditions.e. applies to each potential use throughout design and implementation of the REDD+ program.	
6.4 The REDD+ program identifies and uses processes for effective resolution of grievances and disputes relating to the design, implementation and evaluation of the REDD+ program, including disputes over rights to lands, territories and resources relating to the program.	6.4.1 Processes are identified and used to resolve grievances and disputes related to the REDD+ program. <ul style="list-style-type: none">i. Includes national, local, regional, international and customary processes.ii. Includes grievances and disputes that arise during design, implementation and evaluation of the REDD+ program.iii. Includes grievances and disputes over rights to lands, territories and resources and other rights relating to the REDD+ program.iv. Includes grievances and disputes related to benefit sharing.v. Includes grievances and disputes related to participation.vi. The processes are transparent, impartial, safe, timely and accessible, giving special attention to women, poor and marginalized and/or vulnerable groups.vii. Grievances are heard, responded to and resolved within an agreed time period, leading to adequate redress and remedy.viii. Includes grievances related to the operational procedures of relevant international agencies and/or international treaties, conventions or other instruments.	Process
	6.4.2 No activity is undertaken by the REDD+ program that could prejudice the outcome of an unresolved dispute related to the program. <ul style="list-style-type: none">i. Includes disputes over rights to lands, territories and resources.ii. Includes disputes related to benefit sharing.iii. Applies to the specific area or activity affected by the dispute.	Process
6.5 The REDD+ program ensures that rights holders and stakeholders have the information that they need about the REDD+ program, provided in a culturally appropriate, gender sensitive and timely way, and the capacity to participate fully and effectively in program design, implementation and evaluation.	6.5.1 Rights holders and stakeholders have access to relevant information about the REDD+ program. <ul style="list-style-type: none">i. Includes information about:<ul style="list-style-type: none">a. REDD+ program design, implementation and evaluation;b. REDD+ program governance structures and processes including opportunities to participate in decision-making, and in design, analysis, monitoring and evaluation processes;c. socially differentiated assessment of predicted and actual impacts on rights holders and stakeholders related to social, cultural, environmental and economic aspects and to human rights and rights to lands territories and resources;d. assessment of predicted and actual impacts on biodiversity and ecosystem services;e. the requirement for free, prior and informed consent;f. benefit-sharing including procedures and guidelines;g. grievance mechanisms at local, national, international and other relevant levels;	Process

⁵⁰ Priority is given to those customs which are documented or recorded by the indigenous Peoples, local communities, Dalits community, and other communities or peoples, if there is possibility.

	<ul style="list-style-type: none"> h. relevant local and national laws and international treaties, conventions and other instruments, legal processes and implications and associated rights with special attention to rights of Indigenous Peoples, women, <i>Dalit</i>, poor and marginalized and/or vulnerable people; i. the global, national and local context for the REDD+ program. ii. With special attention to women <i>Dalit</i>, poor and marginalized and/or vulnerable people. iii. Ensuring adequate time between information dissemination and decision-making to enable rights holders and stakeholders to coordinate their response. iv. Rights holders and stakeholders know what information is available about the REDD+ program and how to access it. 	
	<p>6.5.2 The most effective means of dissemination of information about the REDD+ program are identified and used for each rights-holder and stakeholder group.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. With special attention to Indigenous Peoples and local communities, including women, <i>Dalit</i>, poor and the vulnerable and/or marginalized people among them. ii. Ensuring that information is provided in a form that they understand and as possible as in a national and local language. 	Process
	<p>6.5.3 Constraints to effective participation are addressed through capacity building.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to all relevant rights holder and stakeholder groups. ii. With special attention to Indigenous Peoples and local communities. iii. With special attention to women, <i>Dalit</i>, poor and marginalized and/or vulnerable groups. iv. Capacity building is appropriate and effective for the needs of the groups concerned. v. Includes capacity to use relevant grievance mechanisms. vi. Includes capacity to understand, implement and monitor the free, prior and informed consent and legal requirements related to the REDD+ program. 	Process
	<p>6.5.4 Rights holders and stakeholders can access relevant legal advice.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Including advice related to their rights. ii. Including advice on relevant legal processes of the REDD+ program, and legal implications of the program. 	Process
6.6 Rights holder and stakeholder representatives collect and disseminate all relevant information about the REDD+ program from and to the people they represent in an appropriate and timely way, respecting the time needed for inclusive decision making.	<p>6.6.1 Rights holder and stakeholder representatives collect and disseminate all relevant information from and to the people they represent.</p> <ul style="list-style-type: none"> i. With special attention to women, <i>Dalit</i>, poor and marginalized and/or vulnerable people. ii. Ensuring adequate time to enable rights holders and stakeholders to coordinate their input. 	Process

Principle 7: The REDD+ program complies with applicable local⁵¹ and national laws and international treaties, conventions and other instruments.⁵²		
Criteria	Indicators	Type
7.1 The REDD+ program complies with applicable local law, national law and international treaties, conventions and other instruments ratified or adopted by the country.	7.1.1 Local and national laws and international treaties, conventions and other instruments ratified or adopted by the country relevant to the REDD+ program are identified.	Process
	7.1.2 The REDD+ program recognizes and respects the human rights of Indigenous Peoples and local communities. <ul style="list-style-type: none"> i. With special attention to the rights of women, <i>Dalit</i>, poor and marginalized and/or vulnerable people. ii. Applies to human rights defined by national and international law. iii. Includes the right to self-determination for Indigenous Peoples according to prevailing laws, and the requirement for free, prior and informed consent in relation to the adoption of legislative or administrative measures as well as other relevant decision-making processes that may affect them. 	Policy
	7.1.3 Appropriate measures are taken to ensure compliance of the REDD+ program with relevant legal instruments. <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to local and national laws and international treaties, conventions and other instruments identified in 7.1.1. ii. Areas of actual or potential non-compliance are identified using appropriate assessment methods, such as human rights impact assessment. 	Process
7.2 Where local or national law is not consistent with the REDD+ SES or relevant international treaties, conventions or other instruments, a process is undertaken to reconcile the inconsistencies.	7.2.1 Gaps and inconsistencies between local or national law and the REDD+ SES or relevant international treaties, conventions or other instruments are identified.	Process
	7.2.2 A process is established to address any gaps and inconsistencies between the local or national law and the REDD+ SES or relevant international treaties, conventions or other instruments. <ul style="list-style-type: none"> i. Applies to preexisting laws and changes in the legal framework that may occur during implementation of the REDD+ program. 	Process

⁵¹ Local laws include all legal norms given by organisms of government whose jurisdiction is less than the national level, such as departmental, local community, municipal and customary norms including those of Indigenous Peoples.

⁵² Including, but not limited to, the Universal Declaration of Human Rights, the United Nations Framework Convention on Climate Change, the Convention on Biological Diversity, the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the International Labor Organization Convention 169.

GLOSSARY

Accountability is understood as the structures' performance of tasks or functions are subject to another's oversight, direction or request that they provide information or justification for their actions (World Bank Institute, *Accountability in governance*)

Benefits, costs and risks of the REDD+ program include those that are direct and indirect and include those related to social, cultural, environmental and economic aspects and to human rights and rights to lands territories and resources. Costs should include those related to responsibilities and also opportunity costs. All benefits, costs and risks should be relative to the reference scenario which is the most likely land-use scenario in the absence of the REDD+ program. Note that the term 'benefits' refers to positive impacts and the phrase 'costs and risks' equates with negative impacts.

Carbon rights are defined as the rights to enter into contracts and national or international transactions for the transfer of ownership of greenhouse gas emissions reductions or removals and the maintenance of carbon stocks.

Conversion is defined as the replacement of an existing land cover type by another land cover type, including through deforestation or through change to planted forest (UN-REDD Programme, *Social and Environmental Principles and Criteria*, 2012).

Country refers to the jurisdiction leading the REDD+ program, which could be at national, state, provincial or other level.

Country-specific interpretation refers to interpretation at the level of jurisdiction leading the REDD+ program.

Criteria define the conditions that must be met related to processes, impacts and policies in order to deliver the principles.

Customary rights to lands and resources refers to patterns of long-standing community land and resource usage in accordance with Indigenous Peoples' and local communities' customary laws, values, customs, and traditions, including seasonal or cyclical use, rather than formal legal title to land and resources issued by the State (World Bank, OP14. Indigenous Peoples).

Dalit: Dalits are known as socially untouchable people in Hindu society based on the racial discrimination, Hindu legal system of Civil Code 1853 (which had abolished in 1963) and Hindu social class and cast system. Dalits are socially, economically, politically, educationally and culturally marginalized and deprived from the mainstreaming in national political, legal and governance system. Dalits are scheduled in the annex -1 of National Dalit Rights Commission Act 2010 and racial discrimination is against the fundamental rights of citizen ensured by the constitution of Nepal. (Source: Government of Nepal, National Dalit Rights Commission)

Deforestation: The direct human-induced conversion of forested land to non-forested land (UNFCCC Decision 11/CP.7)) and or the conversion of forest to other land use or the long-term reduction of the tree canopy below the minimum 10 percent threshold (FAO, *Forest Resources Assessment*, 2010).

Degradation: The reduction in the capacity of a forest to provide goods and services (FAO, *Forest Resources Assessment*, 2010)

Duty bearers have an obligation to ensure respect, protection and fulfillment of rights.

Ecosystem services are the benefits people obtain from ecosystems. These include provisioning services such as food, water, timber, and fiber; regulating services that affect climate, floods, disease, wastes, and water quality; cultural services that provide recreational, aesthetic, and spiritual benefits; and supporting services such as soil formation, photosynthesis, and nutrient cycling (Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and human well-being: synthesis*, 2005). For the purposes of these standards, 'ecosystem services' refers to services other than greenhouse gas emissions reductions or removals from both forest and non-forest ecosystems.

Effectiveness of the REDD+ program is defined as the extent to which the emissions reductions and other goals of the program are achieved.

Efficient is defined as achieving the target with minimum cost, effort and time.

Equity and **equitable** are defined as just, impartial and fair to all parties.

Framework for indicators identifies key elements for each criterion. There is a process for country-specific interpretation to develop a set of indicators that are tailored to the context of a particular country/state/province.

Full and **fully** as used in full and effective participation means throughout the process.

Full and effective participation means meaningful influence of all relevant rights holder and stakeholder groups who want to be involved throughout the process, and includes consultation and free, prior and informed consent.

Gender sensitive is to understand and give consideration to socio-cultural norms and discriminations in order to acknowledge the different rights, roles & responsibilities of women and men in the community and the relationships between them. Gender sensitive policy, program, administrative and financial activities, and organizational procedures will: differentiate between the capacities, needs and priorities of women and men; ensure that the views and ideas of both women and men are taken seriously; consider the implications of decisions on the situation of women relative to men; and take actions to address inequalities or imbalance between women and men (definition provided by WEDO).

Good governance is characterized by accountability, effectiveness, efficiency, fairness/equity, participation and transparency (FAO, *Framework for assessing and monitoring forest governance*, 2011) and there may be includes other characters of good governance according to the prevailing laws of the countries.

Human rights are the fundamental rights and freedoms that belong to every person in the world, based on core principles like dignity, fairness, equality, respect and autonomy, including but not limited to the rights enshrined in relevant international treaties, conventions and other instruments.

Implementation is understood to include on-going planning/decision-making as well as the implementation of the activities.

Indicators define quantitative or qualitative information needed to show progress achieving a criterion. REDD+ SES Version 2 separates the indicators into:

- 'essence' of an indicator – the core idea- followed by
- 'qualifiers' – key elements of quality describing important aspects of process or outcome, important elements that should be addressed in the scope of the indicator and other specific points that must be taken into account. The essence and all the qualifiers of each indicator are required to demonstrate high performance. The qualifiers are not optional elements. In some cases, the essence ensures sufficient quality of information and no qualifiers are included.

Integrity "includes, but is not limited to probity, impartiality, fairness, honesty and truthfulness", serving as an antithesis to "corruption" or "the abuse of office." (United Nations, *Human Resources Handbook*, 2000).

Livelihoods can be defined by five capitals/assets: socio-political, cultural, human, financial, natural and physical. (Eldis, *Sustainable Livelihood Approach*, 2012).

Local laws include all legal norms given by organisms of government whose jurisdiction is less than the national level, such as departmental, local community, municipal and customary norms including those of Indigenous Peoples.

Marginalized people or groups are those that normally have little or no influence over decision-making processes and representation. Marginalization may be related to gender, ethnicity, socio-economic status, geographic location and/or religion. The REDD+ Social & Environmental Standards explicitly adopt a differentiated approach that seeks to identify and address marginalization in all its forms.

Natural forests are defined as forest predominantly composed of trees established through natural regeneration. This can include primary forests (naturally regenerated forests where there are no clear indication of human

induced activities and the ecological process is not significantly disturbed) and other naturally regenerated forests (where there are clear indications of human induced activities) (FAO, *Forest Resources Assessment*, 2010).

Poor means a person or a group remained below the national or regional poverty line prescribed by the government as per necessity from time to time under the set standard; remained backward on the basis of human development indicators such as education and health etc; and excluded from the national development process on the grounds of particular gender or social group.

Principles provide key objectives that define high social and environmental performance of REDD+ program.

REDD+ program to which the REDD+ SES is being applied must be defined in a published document that (i) states the objectives; (ii) identifies the drivers of deforestation and forest degradation; (iii) describes the policies, measures and activities, and plans for their design and implementation; (iv) defines the geographical areas in which activities will be implemented, where relevant; (v) defines the institutional arrangements for program design, implementation and evaluation.

Resources are understood to include ecosystem services provided by these resources.

Respect is taken to include not undermining or prejudicing rights.

Rights holders are those whose rights are potentially affected by the REDD+ program, including holders of individual rights and Indigenous Peoples and others who hold collective rights such as women groups and Dalit communities.

Social justice is understood to mean 'respect, protection and fulfillment of human rights'.

Socially differentiated includes differentiated by gender, marginalization and vulnerability.

Stakeholders are those can potentially affect or be affected by the program.

Standards consist of principles, criteria and indicators which define the issues of concern and conditions to be met to achieve high social and environmental performance and a process for assessment.

Territories are particularly relevant for Indigenous Peoples and refers to the total environment of the areas which peoples concerned occupy or otherwise use (*ILO Convention 169*).

Transparency and transparent mean that decisions taken and their enforcement are done in a manner that follows rules and regulations. It also means that information is freely available and directly accessible to those who will be affected by such decisions and their enforcement. It also means that enough information is provided and that it is provided in easily understandable forms and media (OECD, *Citizens as partners*, 2001).

Traditional knowledge: "...the manifestations of *indigenous peoples+ sciences, technologies and cultures, including human and genetic resources, seeds, medicines, knowledge of the properties of fauna and flora, oral traditions, literatures, designs, sports and traditional games and visual and performing arts" (*UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*).

Vulnerable people or groups are those with high exposure to external stresses and shocks (including climate change); and with high sensitivity and low adaptive capacity to adjust in response to actual or expected changes due to their lack of secure access to the assets on which secure livelihoods are built (socio-political, cultural, human, financial, natural and physical). Forest dependency may be an important factor affecting vulnerability particularly where the REDD+ program itself may change access to forest resources. In many situations marginalization exacerbates vulnerability, e.g. marginalization by social and gender.

Appendix 1: Correspondence between REDD+SES Version 2 principles and criteria and the safeguards listed in the Cancun Agreement (UNFCCC decision 1/CP.16 appendix 1)

UNFCCC Safeguards	REDD+ SES Version 2
(a) That actions complement or are consistent with the objectives of national forest programmes and relevant international conventions and agreements;	<p>Principle 4: The REDD+ program contributes to good governance, to broader sustainable development and to social justice. 4.2 The REDD+ program is coherent with relevant policies, strategies and plans at all relevant levels and there is effective coordination between agencies/organizations responsible for the design, implementation and evaluation of the REDD+ program and other relevant agencies/organizations.</p> <p>Principle 7: The REDD+ program complies with applicable local and national laws and international treaties, conventions and other instruments. 7.1 The REDD+ program complies with applicable local law, national law and international treaties, conventions and other instruments ratified or adopted by the country</p>
(b) Transparent and effective national forest governance structures, taking into account national legislation and sovereignty;	<p>Principle 4: The REDD+ program contributes to good governance, to broader sustainable development and to social justice. 4.1 The governance structures of the REDD+ program are clearly defined, transparent, effective and accountable. 4.3 Adequate information about the REDD+ program is publicly available. 4.4 Finances of the REDD+ program are managed with integrity, transparency and accountability. 4.5 The REDD+ program leads to improvements in governance of the forest sector and other relevant sectors.</p>
(c) Respect for the knowledge and rights of indigenous peoples and members of local communities, by taking into account relevant international obligations, national circumstances and laws, and noting that the United Nations General Assembly has adopted the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples;	<p>Principle 1: The REDD+ program recognizes and respects rights to lands, territories and resources 1.1 The REDD+ program effectively identifies the different rights holders (statutory and customary) and their rights to lands, territories and resources relevant to the program. 1.2 The REDD+ program recognizes and respects both statutory and customary rights to lands, territories and resources which Indigenous Peoples or local communities have traditionally owned, occupied or otherwise used or acquired. 1.3 The REDD+ program requires the free, prior and informed consent of Indigenous Peoples and local communities for any activities affecting their rights to lands, territories and resources. 1.4 Where the REDD+ program enables private ownership of carbon rights, these rights are based on the statutory and customary rights to the lands, territories and resources that generated the greenhouse gas emissions reductions and removals.</p> <p>Principle 6: All relevant rights holders and stakeholders participate fully and effectively in the REDD+ program. 6.3 The REDD+ program builds on, respects, supports and protects rights holders' and stakeholders' traditional and other knowledge, skills, institutions and management systems including those of Indigenous Peoples and local communities.</p> <p>Principle 7: The REDD+ program complies with applicable local and national laws and international treaties, conventions and other instruments. 7.1 The REDD+ program complies with applicable local law, national law and international treaties, conventions and other instruments ratified or adopted by the country</p>
(d) The full and effective participation of relevant stakeholders, in particular indigenous peoples and local communities, in the actions referred to in paragraphs 70 and 72 of this decision;	<p>Principle 6: All relevant rights holders and stakeholders participate fully and effectively in the REDD+ program. 6.1 The REDD+ program identifies all rights holder and stakeholder groups and characterizes their rights and interests and their relevance to the REDD+ program. 6.2 All relevant rights holder and stakeholder groups that want to be involved in REDD+ program design, implementation, monitoring and evaluation are fully involved through culturally appropriate, gender sensitive and effective participation. 6.4 The REDD+ program identifies and uses processes for effective resolution of grievances and disputes relating to the design, implementation and evaluation of the REDD+ program, including disputes over rights to lands, territories and resources relating to the program 6.5 The REDD+ program ensures that rights holders and stakeholders have the information that they need about the REDD+ program, provided in a culturally appropriate, gender sensitive and timely way, and the capacity to participate fully and effectively in program design, implementation and evaluation. 6.6 Rights holder and stakeholder representatives collect and disseminate all relevant information about the REDD+ program from and to the people they represent in an appropriate and timely way, respecting the time needed for inclusive decision making.</p>

<p>(e) Actions are consistent with the conservation of natural forests and biological diversity, ensuring that actions referred to in paragraph 70 of this decision are not used for the conversion of natural forests, but are instead used to incentivize the protection and conservation of natural forests and their ecosystem services, and to enhance other social and environmental benefits;</p>	<p>Principle 3: The REDD+ program improves long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.</p> <p>3.1 The REDD+ program generates additional, positive impacts on the long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities, with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.</p> <p>3.2 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts in order to mitigate negative, and enhance positive, impacts on Indigenous Peoples and local communities with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.</p> <p>Principle 5: The REDD+ program maintains and enhances biodiversity and ecosystem services.</p> <p>5.1 Biodiversity and ecosystem services potentially affected by the REDD+ program are identified, prioritized and mapped.</p> <p>5.2 The REDD+ program maintains and enhances the identified biodiversity and ecosystem services priorities.</p> <p>5.3 The REDD+ program does not lead to the conversion or degradation of natural forests or other areas that are important for maintaining and enhancing the identified biodiversity and ecosystem service priorities.</p> <p>5.4 There is a transparent assessment of predicted and actual, and positive and negative environmental impacts of the REDD+ program on biodiversity and ecosystem service priorities and any other negative environmental impacts.</p> <p>5.5 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts, in order to mitigate negative, and enhance positive, environmental impacts.</p>
<p>(f) Actions to address the risks of reversals</p>	<p>Principle 3: The REDD+ program improves long-term livelihood security and well-being of Indigenous Peoples and local communities with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.</p> <p>3.2 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts in order to mitigate negative, and enhance positive, impacts on Indigenous Peoples and local communities with special attention to women and the most marginalized and/or vulnerable people.</p> <p>Principle 5: The REDD+ program maintains and enhances biodiversity and ecosystem services.</p> <p>5.5 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts, in order to mitigate negative, and enhance positive, environmental impacts.</p>
<p>(g) Actions to reduce displacement of emissions.</p>	<p>Principle 5: The REDD+ program maintains and enhances biodiversity and ecosystem services.</p> <p>5.4 There is a transparent assessment of predicted and actual, and positive and negative environmental impacts⁵³ of the REDD+ program on biodiversity and ecosystem service priorities and any other negative environmental impacts.</p> <p>5.5 The REDD+ program is adapted based on assessment of predicted and actual impacts, in order to mitigate negative, and enhance positive, environmental impacts.</p>
<p>Not covered</p>	<p>Principle 2: The benefits of the REDD+ program are shared equitably among all relevant rights holders and stakeholders.</p> <p>2.1 There is transparent and participatory assessment of predicted and actual benefits, costs and risks of the REDD+ program for relevant rights holder and stakeholder groups at all levels, with special attention to women and marginalized and/or vulnerable people.</p> <p>2.2 Transparent, participatory, effective and efficient mechanisms are established for equitable sharing of benefits of the REDD+ program among and within relevant rights holder and stakeholder groups taking into account socially differentiated benefits costs and risks.</p> <p>Principle 4: The REDD+ program contributes to good governance, to broader sustainable development and to social justice.</p> <p>4.6 The REDD+ program contributes to achieving the objectives of sustainable development policies, strategies and plans established at national and other relevant levels.</p> <p>4.7 The REDD+ program contributes to respect, protection and fulfillment of human rights.</p> <p>Principle 7: The REDD+ program complies with applicable local and national laws and international treaties, conventions and other instruments.</p> <p>7.2 Where local or national law is not consistent with REDD+ SES or relevant international treaties, conventions or other instruments, a process is undertaken to reconcile the inconsistencies.</p>

⁵³ Includes direct and indirect impacts.



नेपाल

रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्ड

दोस्रो संस्करण (१० सेप्टेम्बर २०१२) लाई
नेपालको सन्दर्भमा उपयोगी हुनेगरी तयार गरिएको

(अन्तिम मसौदा)

(डिसेम्बर, २०१४)

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
रेड-फरेष्ट्र तथा जलवायु परिवर्तन एकाई
ववरमहल, काठमाण्डौ, नेपाल

रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डहरूको विकासक्रम

सहभागितामूलक र समावेशी प्रक्रिया अपनाएर रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डहरूको विकास गरिएको थियो, जसका लागि सन् २००९ को मे महिनादेखि चारवटा विकासोन्मुख देशहरूमा विभिन्न कार्यशाला गोष्ठीहरू आयोजना भएका थिए भने दुई पटकसम्म सार्वजनिक सुन्ताव अवधी राखिएको थियो । यही प्रक्रियाबाट सन् २०१० को जुन महिनामा यसको प्रथम संस्करण प्रकाशन भयो । सरकार, आदिवासी जनजाति सङ्गठनहरू, सामुदायिक संस्थाहरू, सामाजिक र वातावरणीय संघ संस्थाहरू र निजी क्षेत्रको समेत हितलाई सन्तुलित किसिमले प्रतिनिधित्व गरी गठन भएको एउटा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड समितिले यो पहलको रेखदेख गरिरहेको छ । प्रोफरेष्ट पहलको प्राविधिक सहयोग सहित जलवायु, समुदाय र जैविक विविधता (CCBA) र केयर (CARE) इन्टरनेशनलले REDD+SES को अन्तर्राष्ट्रिय सचिवालयको सेवा प्रदान गर्दै आएको छ ।

इक्वेडोर, ब्राजिलको आक्वे राज्य, नेपाल, तान्जानीया र इन्डोनेशीयाको केन्द्रिय कालिमान्ताङ्ग प्रान्तले रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डहरूको परीक्षण गर्दै आएका छन् । यी सबै मुलुकहरूले “राष्ट्रियस्तरमा REDD+ SES को प्रयोग सम्बन्धी मार्गदर्शन” को रूपमा रहेको छुट्टै दस्तावेजमा विस्तृत रूपमा उल्लेखित राज्यद्वारा नेतृत्व गरिएको एकै किसिमको बहुसरोकारवाला प्रक्रिया अङ्गिकार गरेका छन्, जसमा मापदण्डको सुशासन, व्याख्या र मूल्याङ्कन गरी तीनवटा आधारभूत तत्वहरू समावेश छन् (थप जानकारीहरू www.redd-standards.org मा उपलब्ध छन्) । ग्याटेमाला, लाइबेरीया, इन्डोनेशीयाको पूर्वी कालिमान्ताङ्ग, मेक्सिकोको जेलिष्को प्रान्त र युकाटान पेनिनसुला प्रान्त, पेरुको शान मार्टिन प्रान्त र मेडेडियोस प्रान्त, ब्राजिलको अमाजोनास राज्य र मेटोग्रोसो राज्य, चिलि, कोष्टारिका, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक कङ्गो, र होन्डुरस लगायतका कैयौं मुलुकहरूले REDD+SES को परीक्षण तथा उपयोग/प्रयोग शुरू गरिसकेका छन् ।

मापदण्ड परिमार्जनको उद्देश्य

REDD+ SES परीक्षण वा प्रयोग गर्ने मुलुकहरूबाट प्राप्त उत्साहजनक अनुभवबाट खारिदै र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि को पक्षराष्ट्रहरूको सम्मेलनले रेडप्लस सम्बन्धी क्रियाकलापमा अवलम्बन गर्नुपर्ने सुरक्षा मापदण्डका विषयमा दिएको मार्गनिर्देशनलाई मध्यनजर गर्दै REDD+SES लाई परिमार्जन गरी दोस्रो संस्करणको विकास गर्नुको उद्देश्य निम्न अनुसार रहेका छन् :

१. दोहोरोपना र आवश्यक नभएका कुराहरूलाई हटाई सिद्धान्त, आधार र सूचकहरूलाई सरल र प्रभावकारी बनाउने ।
२. क्यानकुन सम्झौताका सुरक्षा मापदण्ड (safeguards) सम्बन्धी सबै सामाजिक र वातावरणीय तत्वहरूलाई पूर्ण रूपमा सम्बोधन गर्दै REDD+SES मा भएका कमी कमजोरीहरूलाई सम्बोधन गर्ने ।
३. बुझ्न र अनुवाद गर्न सकिने किसिमले सूचकहरूलाई सरल बनाउने ।
४. सूचकको समग्र संख्यालाई घटाउने र
५. REDD+ SES को गुणस्तरीयता र बृहत्तरतालाई कायम राख्ने ।

सूचकहरूको संरचनाका लागि नयाँ ढाँचा

विश्वव्यापी र राष्ट्रिय तह लगायत सबै तहमा REDD+SES लाई सजिलो गरी बुझ्ने किसिमको बनाउनका लागि सरल भन्दा सरल सूचकहरूको ढाँचा बनाउनु आवश्यक छ भन्ने कुरा यसको प्रथम संस्करणको परीक्षणबाट सिकाई र सुझाव प्राप्त भएको थियो । नयाँ ढाँचामा प्रत्येक सूचकहरूलाई “सार” (एउटा मौलिक विचार) र “गुण” (मुख्य गुणस्तरीय तत्व) मा विभाजन गरिएको छ । यस क्रममा भाषालाई सम्भव भएसम्म सरल र मिल्दोजुल्दो बनाइएको छ । कतिपय अवस्थामा त पहिलो संस्करणमा सूचकको रूपमा रहेका कुराहरू दोस्रो संस्करणमा गुणको रूपमा परिणत हुन पुगेका छन्, जसले सूचकहरूको कूल संख्या घटाउनमा मद्दत गरेको छ । दोस्रो संस्करणमा पादटिप्पणीको प्रयोगलाई कम गरिएको छ र प्रथम संस्करणका सान्दर्भिक पादटिप्पणीहरूलाई सूचक वा गुणमा लिएको छ ।

परिमार्जन प्रक्रिया

यो मापदण्ड परीक्षण गरिरहेका देशका सरोकारवालाहरू र अन्य सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई मध्यनजर गर्दै REDD+ SES को सचिवालयद्वारा यो मापदण्डको दोस्रो संस्करणका मसौदाहरू तयार गरिएको थियो, जसलाई प्रकाशन गर्नुपूर्व अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड समितिले पूनरावलोकन गरी अनुमोदन गरेको थियो । REDD+ SES को दोस्रो संस्करणको मसौदालाई सन् २०१२ को ९ फेब्रुअरीमा प्रकाशन गरिएको थियो र सन् २०१२ को अप्रिल ९ सम्मको ६० दिने म्यादसम्म सार्वजनिक क्षेत्रबाट सुझावहरू प्राप्त गरिएको थियो । यस अवधिमा १४ वटा संस्था/व्यक्तिहरूबाट २७३ वटा सुझावहरू प्राप्त भएका थिए । यी सुझावहरूलाई मध्यनजर गर्दै REDD+SES को दोस्रो संस्करण तयार गरिएको थियो र प्रत्येक सुझावहरूलाई कसरी सम्बोधन गरिएको छ भन्ने विवरण पनि बनाइएको थियो । REDD+SES को नयाँ दोस्रो संस्करण र सुझावहरूलाई सम्बोधन गरिएको दस्तावेजलाई सन् २०१२ को २२ जुनमा प्रकाशन गरी सार्वजनिक सुझाव प्राप्त गर्नका लागि सन् २०१२ को जुलाई २१ सम्मको ३० दिने म्याद सार्वजनिक गरिएको थियो । यसले सरोकारवालाहरू र सार्वजनिक क्षेत्रका अन्य इच्छुकहरूलाई परिमार्जन गरिएको मसौदा पूनरावलोकन गर्ने र आफूले दिएको कुनै विशेष महत्वको सुझावलाई सम्बोधन नगरिएको भन्ने लागेमा सवाल उठाउन पाउने अवसर प्राप्त थियो । REDD+SES को यस दोस्रो संस्करणलाई अन्तिम रूप दिने क्रममा नौवटा सुझाव प्राप्त भएका थिए ।

www.redd-standards.org मा सन् २०१२ को सेप्टेम्बर १० मा प्रकाशन गरिएको REDD+SES को यो दोस्रो संस्करण हाल अंग्रेजी स्पेनी, फ्रान्सेली, प्रोजुगिज र इन्डोनेशीयाली बहाशा भाषामा उपलब्ध छ ।

नेपालमा मापदण्डको तयारी र परिमार्जन प्रक्रिया

नेपालको सन्दर्भमा सन् २००९ बाट नै रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डका बारेमा क्षमता अभिवृद्धिका प्रक्रियाहरू शुरु भएका थिए र एउटा बहुसरोकारवाला प्रकृतिको प्राविधिक कार्यसमूहले सन् २०११ को सेप्टेम्बरमा नेपालमा यो मापदण्डको पहिलो मसौदा तयार गरेको थियो । उक्त मसौदा उपर सार्वजनिक रूपमा सुझाव प्राप्त गर्नका लागि जारी गरिएको ६० दिने पहिलो सार्वजनिक सुचना अवधि (१ अक्टोबर- ३० नोभेम्बर, २०११) मा प्राप्त भएका सुझावहरूलाई मध्यनजर गर्दै मापदण्डको दोस्रो मसौदा तयार गरिएको थियो । उक्त मसौदालाई अन्तिम रूप दिने क्रममा स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रियस्तरमा सम्पन्न भएका परामर्श र अन्तरक्रिया कार्यक्रमबाट प्राप्त सुझाव एवं पृष्ठपोषणका अतिरिक्त दोस्रो ३० दिने सार्वजनिक सुझाव अवधि (१२ सेप्टेम्बर-११ अक्टोबर, २०१२) मा प्राप्त सुझावहरूलाई पनि गंभीर रूपमा ध्यान दिदै नेपालका लागि यो मापदण्ड तयार गरिएको छ । यस मापदण्डलाई राष्ट्रिय मापदण्ड समितिको रूपमा समेत कार्य गर्ने रेड कार्यसमूहले सन् २०१४ मा अनुमोदन गरेको छ । यस मापदण्डका अंग्रेजी र नेपाली संस्करण रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको सचिवालयको वेबसाइट www.redd-standards.org मा र नेपाल सरकार, रेड-फरेष्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाईको वेबसाइट www.mofsc-redd.gov.np मा पनि उपलब्ध छ ।

नेपालमा रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको विषयमा समग्र मार्गदर्शन गर्ने र निर्णय गर्ने जिम्मेवार संरचनाको रूपमा रेड कार्यसमूह रहेको छ, जसलाई रेडप्लस सामाजिक र वातावरणीय मापदण्ड सम्बन्धी प्राविधिक कार्यसमूहले प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउँदछ । रेडप्लस सामाजिक र वातावरणीय मापदण्ड सम्बन्धी प्राविधिक कार्यसमूहलाई प्राविधिक सहयोग गर्ने र यस विषयमा समग्र समन्वय तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय सहजिकरण समूह कार्यरत रहेको छ, जसमा रेड सेल र सामुदायिक वन उपभोक्ता महासघ, नेपाल रहेका छन् ।

तपाईंका सुझावहरूलाई स्वागत छ र www.redd-standards.org मा राखिएको फारमको ढाँचामा सुझाव पेश गर्न सकिने छ र यस्ता सुझावहरूलाई भविष्यमा परिमार्जन गरिने संस्करणमा सम्बोधन गरिने छ ।

मापदण्डको आवश्यकता

वन विनास र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन कटौति (REDD) सम्बन्धी कार्य गर्दा र वन कार्वन संरक्षण, वनको दिगो व्यवस्थापन र वन कार्वन सञ्चिति अभिवृद्धि (REDD+) मा योगदान गर्दा महत्वपूर्ण सामाजिक र वातावरणीय फाइदा प्राप्त हुन सक्ने सम्भावना छन् । यद्यपि, यस्ता कार्यहरू गर्दा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका साथै यस्ता समुदाय भित्रका खासगरी सिमान्तकृत¹ र जोखिममा परेका समाजिक समूह²मा गंभीर प्रभावहरू पनि पर्न सक्छन् भन्ने कुरा औल्याइएको छ । प्रभावकारी समाजिक र वातावरणीय सुरक्षा मापदण्डको आवश्यकताका बारेमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गरी दुवै तहमा बढ्दै गएको सचेतनालाई महत्व दिदै REDD+SES ले रेडप्लस कार्यक्रमबाट उच्चस्तरको सामाजिक र वातावरणीय कार्यसम्पादनलाई परिभाषित र सहयोग गर्ने लक्ष्य राख्दछ ।

रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डहरूको भूमिका

रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनका लागि सघाउन सरकार, गैरसरकारी संस्था र वित्तिय संस्थाहरूले REDD+SES को प्रयोग गर्न सक्छन्, जसले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारको सम्मान गर्नुका साथै महत्वपूर्ण सामाजिक र वातावरणीय फाइदाको पनि सिर्जना गर्न मद्दत गर्छ । यी मापदण्डहरू राष्ट्रिय, प्रान्तीय र अन्य तहमा सरकारको नेतृत्वमा तयार भएका नीतिहरू अन्तर्गत तयार तथा कार्यान्वयन भएका नीतिका कार्यक्रमहरूको मापनको लागि बनाइएका हुन्, तथापि यी मापदण्डहरू अनुदानमा आधारित र बजारमा आधारित वित्तिय प्रणालीका लागि पनि सान्दर्भिक रहेका छन् । REDD+ SES ले क्यानकुन सम्झौता (UNFCCC decision 1/CP.16 appendix 1) को अनुसूची १ मा सुचिकृत गरिएका रेडप्लस सम्बन्धी सुरक्षा मापदण्डका सिद्धान्तहरूको सम्बोधनका लागि राष्ट्रलाई एउटा विधि प्रदान गर्दछ (अपवादको रूपमा REDD+SES ले हरितगृह ग्याँसको मापन तथा अभिलेख सम्बन्धी सवाललाई भने सम्बोधन गर्दैन) । त्यस्तै यसले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूको डर्वान सम्मेलनमा सहमति भए अनुसार सुरक्षा मापदण्डलाई कसरी सम्बोधन र सम्मान गरिएको छ भन्ने बारेमा सूचना प्रवाह गर्ने प्रणालीसँग पनि तालमेल मिलाएको छ । (UNFCCC Decision 12/CP.17: सुरक्षा मापदण्डलाई कसरी सम्बोधन र सम्मान गरिएको छ भन्ने बारेमा सूचना प्रवाह गर्ने प्रणाली सम्बन्धी मार्गदर्शन र UNFCCC Decision 1/CP.16 मा उल्लेख भए अनुसार वनको आधार विन्दु एवं वन कार्वन उत्सर्जनको आधारविन्दु सम्बन्धी ढाँचा बनाउने निर्णय भएको)^४ ।

सरकारद्वारा नेतृत्व गरिने रेडप्लस कार्यक्रममा उच्चस्तरको सामाजिक र वातावरणीय कार्यसम्पादनलाई परिभाषित गर्नका लागि एउटा बृहद परामर्श प्रक्रियाका माध्यमबाट REDD+SES को विकास गरिएको थियो । मुलुकको परिवेश अनुसार यी मापदण्डहरू अवलम्बन गर्ने क्रममा गुणस्तरीय तत्व र मुख्य सवाललाई सबै मुलुकहरूमा एकै किसिमले प्रयोग गर्नका लागि यी मापदण्डले एउटा बृहद खाका प्रदान गर्दछ ।

¹ सिमान्तकृत मानिस वा समूहहरू भन्नाले त्यस्ता मानिस वा समूहलाई जनाउँछ, जसको निर्णय प्रक्रियाहरूमा नगण्य वा अत्यन्त न्यून मात्र प्रभाव रहेको हुन्छ । पछाडीकरणसँग लैङ्गिक, जातीय, सामाजिक-आर्थिक हैसियत, भौगोलिक अवस्था (जस्तै : दुर्गम क्षेत्र) र भाषा जस्ता थुप्रै कारक तत्वहरूको सम्बन्ध जोडिएको छ । विभिन्न रूपमा रहेको यो पछाडीकरणको कारण पहिचान गरी त्यसलाई सम्बोधन गर्नका लागि रेडप्लस सम्बन्धी यस सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डले खुलस्त रूपमा एउटा अलग्गै किसिमको दृष्टिकोण अगाव्दछ ।

² जोखिममा परेका मानिस वा समूहहरू भन्नाले सुरक्षित जीविकोपार्जन निर्भर रहेका स्रोतहरू (जस्तै : सामाजिक, साँस्कृतिक, मानवीय, वित्तिय, प्राकृतिक, भौतिक आदि) जुन स्रोत साधनमाथिको सुरक्षित पहुँचको कमी भएका मानिस एवं समूहलाई जनाउँछ । यस्ता मानिस वा समूह र उनीहरूका पूँजीमा जलवायु परिवर्तन लगायतका बाह्य दबाव र खतराको अत्यन्त सम्भावना हुन्छ, जसले त्यस्ता पूँजीहरू र सोको उपयोग गर्ने मानिसको क्षमतामा प्रभाव पारेको हुन्छ । खासगरी रेडप्लस कार्यक्रम आफैले पनि वनमाथिको पहुँचमा परिवर्तन ल्याउन सक्ने भएकोले जोखिमतामा प्रभाव पार्नका लागि वनमाथिको निर्भरता पनि एउटा महत्वपूर्ण तत्व हुन सक्छ । अधिकांश अवस्थामा पछाडीकरणले जोखिमतालाई भन्ने बढाउँछ, जस्तै : लैङ्गिक र सामाजिक पछाडीकरण ।

³ राष्ट्र भन्नाले रेडप्लस कार्यक्रम लागु हुने क्षेत्राधिकार भएकोलाई जनाउँछ, जुन राष्ट्र, राज्य, प्रान्त वा अन्य तहको पनि हुन सक्छ ।

⁴ REDD+SES को यो दोस्रो संस्करण र UNFCCC REDD+ को सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी सिद्धान्तहरूको बीचमा तालमेल देखाइएको तालिका अनुसूची १ मा रहेको छ ।

रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र नतिजामा राष्ट्रद्वारा नेतृत्व गर्दा र बहुसरोकारवालाहरूले मुल्यांकन गर्दा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा परिभाषित गरिएका सुरक्षा मापदण्डलाई कसरी सम्बोधन र सम्मान गरिराखिएको छ भन्ने कुरा देखाउनका लागि REDD+SES ले एउटा संयन्त्र प्रदान गर्दछ। रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सुधार ल्याउनका लागि सिकाइमुखी व्यवस्थापन अवलम्बन गर्ने कुरालाई लेखाजोखा गर्नु निकै महत्वपूर्ण हुन्छ। यस्तो लेखाजोखाले राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षक र स्थानीय मानिस सहित अन्य त्यस्ता सरोकारवाला जो रेडप्लस कार्यक्रमका कारण बढी जोखिममा पर्न सक्ने हुन्छन्, त्यस्ता सरोकारवालाहरू बीच पनि रेडप्लस कार्यक्रमलाई सघाउने गरी क्षमता बढाउन मद्दत गर्दछ। एउटा मुलुकले रेडप्लस कार्यक्रम लागु गरिरहँदासम्म सुरक्षा मापदण्डको अनुगमन गरी प्रतिवेदन बनाउनका लागि REDD+SES को उपयोग गर्न सक्दछ। जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको मार्गदर्शनहरू, दातृ संस्थाहरू र प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने अन्य आवश्यकताहरू पुरा गर्ने गरी सुरक्षा मापदण्डको सूचना प्रणालीको विकास गर्न पनि REDD+SES को उपयोग गर्न सकिन्छ।

रेडप्लस कार्यक्रममा सामाजिक र वातावरणीय अवशर र चुनौतिलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गरिएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चितताका लागि रेडप्लस कार्यक्रम विकास गर्ने प्रत्येक मुलुकले सुरक्षा मापदण्डको प्रणाली बनाउनु आवश्यक हुन्छ। प्रत्येक मुलुकले रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्डका लागि बनाइने प्रणाली अन्तर्गत रेडप्लसको खाका तय हुने गरी नीति, कानून र नियमहरू समावेश भएको, रेडप्लस कार्यक्रमका कारण प्रभावित हुने सरोकारवालाहरूका लागि सक्षम हुनेगरी गुनासा सुन्ने र उपचार प्रदान गर्ने व्यवस्था भएको, अधिकार सुरक्षा सम्बन्धी गुनासा सुन्ने र उपयुक्त किसिमले समाधान गर्ने व्यवस्था भएको र अधिकार सुरक्षाको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने र प्रतिवेदन पेश गर्ने एउटा सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (SIS) भएको हुनु पर्दछ। सुरक्षा मापदण्ड प्रणालीका यी आधारभूत तत्वहरूलाई स्थापित गर्नका लागि यस सँगसँगै यिनीहरूलाई चलायमान बनाउनको लागि संस्था, प्रक्रिया र तौरतरिकाहरू आवश्यक हुन्छन्, जसको विकासका लागि प्रत्येक मुलुकले यी सबैको क्रमशः विकास गर्नुपर्छ। यस अन्तर्गत पहिलो चरणमा राष्ट्रियस्तरमा रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्डको व्याख्या गर्ने, रेडप्लसका सम्भावित फाइदा र जोखिमहरूलाई राम्रोसँग बुझ्ने र सुरक्षा मापदण्ड किन आवश्यक छ भन्ने कुरा स्थापित गर्ने : उदाहरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता पुरा गर्ने, जस्तै : जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूको बैठकका निर्णयहरूले तय गरेका सुरक्षा मापदण्डहरू, दातृ निकायका शर्तहरू, मुलुकभित्र विकासका प्राथमिकताहरू, सरोकारवालाहरूका चाँसोहरू र सुरक्षा मापदण्डका प्राथमिकताहरू। सुरक्षा मापदण्डको राष्ट्रिय परिवेशमा व्याख्या गर्ने कुराले अधिकार सुरक्षा प्रणालीको विकासका लागि एउटा आधार प्रदान गर्दछ, जसमा विद्यमान नीति, कानून, कार्यक्रम, संस्थाहरू र तौरतरिकाहरूको समीक्षा गरी कमीकमजोरी विश्लेषण गर्ने, आवश्यक भएका नयाँ बनाउने र यस्तै किसिमले गुनासा सुन्ने र उपचार प्रदान गर्ने विधिहरू र सुरक्षा मापदण्डको सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने जस्ता कार्यहरू पनि पर्दछन्। यी प्रत्येक विषयमा एउटा सहभागितामूलक र पारदर्शी विधि अपनाई विद्यमान सान्दर्भिक तत्वहरूलाई बढवा र सुदृढीकरण गर्दै र आवश्यकता अनुसार नयाँ तत्वहरूको विकास गर्दै अधिकार सुरक्षा प्रणालीका तत्वहरू स्थापित गरिनु पर्दछ।

रेडप्लसमा राष्ट्रियस्तरको सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी प्रणाली विकासका लागि REDD+SES र सुरक्षा मापदण्डका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय पहलहरू जस्तै : वन कार्वन साभेदारी सहयोग (FCPF) को रणनीतिक वातावरणीय र सामाजिक मुल्यांकन (SESA), संयुक्त राष्ट्रसंघीय रेड कार्यक्रम (UN-REDD) सम्बद्ध सामाजिक र वातावरणीय सिद्धान्त र सूचक (SEPC) का विधिहरूले पनि विभिन्न किसिमले सहयोग गर्दछन्। रेडप्लस कार्यक्रमको सामाजिक र वातावरणीय कार्यसम्पादन सम्बद्ध मुख्य सवालहरू सम्बोधनका लागि एउटा बृहद खाका प्रदान गर्नका लागि REDD+SES ले सुरक्षा मापदण्डको राष्ट्रिय परिवेश अनुकूल व्याख्याका अतिरिक्त जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिका सुरक्षा मापदण्ड, संयुक्त राष्ट्रसंघीय रेड कार्यक्रमको सामाजिक र वातावरणीय सिद्धान्त र सूचकको सुरक्षा मापदण्ड, दातृ संस्थाका कार्यक्रमका सुरक्षा सम्बन्धी मापदण्ड र अन्य सान्दर्भिक अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता अनुसारका मापदण्डका सान्दर्भिक संरचनाहरूका लागि पनि परिपुरकको रूपमा उपयोगी भूमिमा खेल्छ। REDD+SES को राष्ट्रिय तहका सूचकहरूको विकास गर्ने क्रममा अवलम्बन गरिएको बहुसरोकारवाला प्रक्रियाले सचेतना वृद्धि र क्षमता अभिवृद्धिमा मद्दत गर्नुका साथै रेडप्लसमा सुरक्षा सम्बन्धी मापदण्डको राष्ट्रिय सन्दर्भमा व्याख्या गर्न र अधिकार सुरक्षा प्रणालीका तत्वहरूको विकास सम्बन्धी परामर्शमा सरोकारवालाहरूको प्रभावकारी सहभागितालाई पनि बढवा गर्दछ। रणनीतिक वातावरणीय र सामाजिक मुल्यांकन (SESA) प्रक्रिया र संयुक्त राष्ट्रसंघीय रेड कार्यक्रम (UN-REDD) को

फाइदा र जोखिम सम्बन्धी विधि (BeRT) र सहभागितामूलक सुशासन आकलन (PGA) ले मुख्यगरी नीति, कानून, कार्यक्रम, संस्था, प्रक्रिया, विधि आदिमा भएको कमी कमजोरी व्याख्या गरी सोको तर्जुमामा सहयोग गर्दछ । तर, REDD+SES ले मुख्यगरी अधिकार सुरक्षाको सूचना प्रणालीको विकासमा सहयोग गर्दछ । त्यसैले रेडप्लसमा अधिकार सुरक्षाका लागि राष्ट्रिय प्रणालीको विकासमा सघाउनका लागि विद्यमान राष्ट्रिय प्रक्रियाहरू सँगसँगै यी विभिन्न पहलहरूलाई परिपुरकको रूपमा सहयोग गर्नेगरी एकैसाथ उपयोग गर्न सकिन्छ ।

मापदण्डका अङ्गहरू

यस दस्तावेजमा REDD+SES को विषयवस्तु संलग्न रहेको छ भने यस सँगसँगै अलग्गै दस्तावेजको रूपमा *राष्ट्रियस्तरमा REDD+ SES को प्रयोग सम्बन्धी मार्गदर्शन* पनि रहेको छ, जसमा REDD+SES को प्रक्रियालाई परिभाषित गरिएको छ । REDD+SES को विषयवस्तु र प्रक्रिया एकैसाथ भएपछि यसले एउटा “मापदण्ड प्रणाली” प्रस्तुत गर्दछ र यो एउटा यस्तो संरचना हो, जसलाई अधिकार सुरक्षालाई कसरी सम्बोधन र सम्मान गरिएको छ भन्ने कुरा र रेडप्लसका बहुआयामिक फाइदाहरू कसरी प्रवाह भइरहेका छन् भन्ने कुरा देखाउनका लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

REDD+SES मा सिद्धान्त, आधार र सूचकहरू रहेका छन्, जसले उच्चस्तरको सामाजिक र वातावरणीय कार्यसम्पादनका सरोकारका सवाल र शर्तहरू पुरा गर्ने र प्रक्रियाको लेखाजोखा गर्ने कुरालाई परिभाषित गर्दछ ।

- **सिद्धान्त** : सिद्धान्तमा रेडप्लस कार्यक्रममा उच्चस्तरको सामाजिक र वातावरणीय कार्यसम्पादनलाई परिभाषित गर्ने आधारभूत उद्देश्यहरू समावेश रहेका छन् ।
- **आधार** : आधारले सिद्धान्त परिपूर्तिका लागि अनिवार्य रूपमा मेल खाने किसिमका नीति, प्रक्रिया र उपलब्धी सम्बन्धी शर्तहरूलाई परिभाषित गर्दछ ।
- **सूचकहरू** : सूचकहरूले आधार प्राप्तिको प्रगति देखाउन आवश्यक पर्ने गुणात्मक र मात्रात्मक जानकारीहरूलाई परिभाषित गर्दछ । REDD+SES को दोस्रो संस्करणमा सूचकहरूलाई निम्न अनुसार अलग्ग्याइएको छ :
 - **“सार”(essence)** - सूचकको सार (एउटा मौलिक विचार)-जसको पछाडी “गुण” (मुख्य गुणस्तरीय तत्व) रहेको हुन्छ ।
 - **“गुणहरू”(qualifiers)** - मुख्य गुणस्तरीय तत्व जसले प्रक्रिया एवं उपलब्धीका लागि चाहिने महत्वपूर्ण पक्षहरूको व्याख्या गर्दछ । त्यस्तै यसले सूचकको क्षेत्रसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण तत्वहरू र अन्य त्यस्ता महत्वपूर्ण बुँदाहरू जसको बारेमा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ, सोको पनि व्याख्या गरेको हुन्छ^५ । उच्चस्तरको कार्यसम्पादन प्रदर्शनका लागि सबै सूचकहरूको सार र गुणहरू आवश्यक हुन्छ । गुणहरू स्वेच्छिक तत्वहरू होइनन् । कतिपय अवस्थामा भने सारले नै गुणस्तरीय जानकारीको प्रयाप्त मात्रामा सुनिश्चितता गर्ने भएकोले गुणहरू समावेश गरिएको छैन ।

प्रत्येक प्रारूप किसिमका सूचकहरू (Framework indicators) को लक्ष्य सूचक प्राप्तिका लागि महत्वपूर्ण मानिएको सो सूचकको कुनै एउटा पक्षको मुल्यांकन गर्नु हो । सूचकहरूलाई चरित्रका आधारमा मुख्य रूपमा तीनवटा वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

- **नीति सम्बन्धी सूचकहरू**ले रेडप्लससँग सम्बन्धित विषयमा बनाइएका विद्यमान रणनीति, नीति, कानूनी संरचना र संस्थागत पक्षको मूल्यांकन गर्दछन् ।

^५ नोट : कुनै गुणको शुरुमा लेखिएको “समेत” भन्ने शब्दले “यो सूचकको दायरा समेत.....” भन्ने बुझाउँछ । कुनै गुणको शुरुमा लेखिएको “लगायत” भन्ने शब्द त्यस्तो अवस्थामा प्रयोग भएको छ, जुन अवस्थामा त्यस्तो सूचकको वाक्यको कुनै निश्चित भागलाई मात्र जनाएको मानिन्छ । कुनै गुणको शुरुमा लेखिएको “सान्दर्भिक हुने/लागु हुने ” भन्ने वाक्यांशले “यो सूचकको हकमा सान्दर्भिक हुने/लागु हुने” भन्ने बुझाउँछ ।

- **प्रक्रिया सम्बन्धी सूचकहरूले** रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित खास प्रक्रिया बनाइएको छ की छैन र छ भने कसरी बनाइएको, स्थापना गरिएको र लागु गरिएको छ भन्ने कुराको मूल्यांकन गर्दछ ।
- **परिणाममुखी सूचकहरूले** रेडप्लस कार्यक्रमको प्रभावको मूल्यांकन गर्दछ ।

यी विभिन्न किसिमका सूचकहरूको संयोजनबाट नै सिद्धान्त र आधार परिपूर्ति हुनेगरी मुलुकको रेडप्लस कार्यक्रमको कार्यसम्पादनको प्रभावकारी रूपमा मूल्यांकन गर्न सूचकहरू प्रयाप्त छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

सिद्धान्त र आधारको तहमा यी मापदण्डहरू समान प्रकृतिका छन्, जुन सबै देशमा समान किसिमले लागु हुन्छन् । सूचकको तहमा भने सम्बन्धित देशको परिवेशमा उपयुक्त हुने गरी सूचकहरूको विकास गर्नका लागि देश विशेष अनुसारको व्याख्या गर्ने एउटा प्रक्रिया रहेको छ । त्यसैले यस मापदण्डको अन्तर्राष्ट्रिय संस्करणमा “सूचकहरूको प्रारूप” मात्र समावेश गरिएको छ, जसको अभिप्राय सबै देशमा कुनै निश्चित सूचक अनिवार्य रूपमा प्रयोग गर्नेपछि भन्नु भन्दा पनि यसको आशय सूचकहरूलाई देश विशेष अनुसार गरिने व्याख्याको प्रक्रियामा मार्गदर्शन गर्नु मात्र हो । देश विशेष अनुसारको व्याख्याका क्रममा कुनै प्रारूप वा संरचना सूचकमा कुनै फेरवदल गरिने भए त्यसको पुष्टि भने अनिवार्य रूपमा दिनुपर्ने हुन्छ ।

राष्ट्रिय तहमा रेडप्लसका समाजिक र वातावरणीय मापदण्डको उपयोग

REDD+SES मा सहभागी हुने सबै मुलुकहरूले तल उल्लेखित एकै किसिमको राज्यद्वारा नेतृत्व गरिएको बहुसरोकारवाला प्रक्रिया अवलम्बन गर्दैछन्, जसमा सुशासन, व्याख्या र मूल्यांकन गरी तीनवटा मुख्य तत्वहरूको सेरोफेरोमा रहेका दशवटा चरणवद्ध प्रक्रियाहरू रहेका छन् :

१. सचेतना वृद्धि र क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी बैठकहरू र कार्यशाला गोष्ठीहरू

सुशासन : मापदण्डको प्रयोगमा सरोकारवालाहरूको सन्तुलित प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने एउटा बहुसरोकारवाला दृष्टिकोण वा प्रक्रिया ।

२. सहजिकरण टोलीको स्थापना

३. राष्ट्रिय मापदण्ड समितिको सिर्जना

व्याख्या : राष्ट्रिय सन्दर्भमा सूचकहरूको अङ्गिकार र मूल्याङ्कन प्रक्रिया ।

४. REDD+SES को लागि योजना तर्जुमा

५. देश विशेष अनुसारका सूचकहरूको मसौदा निर्माण

६. सूचकहरूमा (सार्वजनिक) परामर्शको आयोजना

मूल्याङ्कन : कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कनका लागि सूचना तथा नाजकारीहरू (Information) को सङ्कलन, सरोकारवालाहरूद्वारा मसौदा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको समीक्षा र प्रतिवेदन प्रकाशन ।

७. अनुगमन योजनाको तर्जुमा

८. कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको मसौदा तयारी

९. सरोकारवालाहरूद्वारा मसौदा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको समीक्षा

१०. मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको प्रकाशन

राष्ट्रियस्तरमा REDD+ SES को प्रयोग सम्बन्धी मार्गदर्शन www.redd-standards.org मा उपलब्ध छ ।

राष्ट्रिय स्तरमा REDD+SES को परीक्षणको लागि सरकार, नागरिक समाज र निजी क्षेत्र समेत संलग्न रहेको एउटा बहुसरोकारवाला प्रक्रिया रहेको छ, जसले देश विशेष अनुसारका सूचकहरूको विकास, पुनरावलोकन र स्वीकृतका साथै सूचक अनुसार रेडप्लस कार्यक्रमको कार्यसम्पादनको मूल्यांकन गरी तयार प्रतिवेदन समेत स्वीकृत गर्दछ। यो बहुसरोकारवाला अवधारणाले :-

- विभिन्न किसिमका सरोकारवालाहरूका बीचमा विश्वास र सहमति निर्माणका लागि एउटा थलोको सृजना गर्दछ,
- बहुसरोकारवालाहरूले स्व-स्वमूल्यांकन गर्नेगरी विश्वासनीयता र गुणस्तरीयता अभिवृद्धि गर्दछ,
- सरकार र नागरिक समाजका बीच बहु-स्वामित्वलाई प्रवर्द्धन गर्दछ,
- पारदर्शीतालाई बढाउँछ।

सरोकारवालाहरूसँगको वृहद किसिमको परामर्शद्वारा सूचकहरू र मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई राष्ट्रिय परिप्रेक्ष्यमा तालमेल मिलाउँदै :-

- मापदण्डहरू र मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू अर्थपूर्ण र सान्दर्भिक छन् भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्ने र
- अधिकारवालाहरू र सरोकारवालाहरूको बुझाई र अपनत्व विकास गर्ने।

यस चरणमा, रेडप्लस कार्यक्रमको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा गुणस्तरीयता र विश्वासनीयता सुनिश्चित गर्ने प्रारम्भिक उपाय अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता हो। प्रमाणिकरणको एउटा औपचारिक प्रक्रिया - मूल्याङ्कनको गुणस्तरीयता र विश्वासनीयता जाँच गर्ने एउटा स्वतन्त्र जाँच - अहिले सम्म समावेश गरिएको छैन, तर यस्तो प्रक्रिया विकास गर्न सकिन्छ। रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डमा मूल्याङ्कनको स्वतन्त्र प्रमाणिकरण गर्ने कुरा समावेश गरिएको छैन, यद्यपि, सबै देशहरूमा अवलम्बन गरिने प्रक्रियामा एकरूपताका लागि यसको प्रयोग गर्ने सबै देशहरूमा मापदण्डको सुशासन, व्याख्या र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको समेत अन्तर्राष्ट्रिय तहमा समीक्षा भने गरिने छ।

रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको प्रयोगलाई सुरक्षा मापदण्डसँग सम्बन्धित अन्य संरचनाहरूसँग पनि एकिकृत गर्नुपर्ने हुन्छ, जुन मापदण्डहरू राज्यले प्रयोग गरिरहेको हुन्छ र वा प्रयोग गर्ने प्रतिवद्धता जनाएको हुन्छ, जस्तै : वन कार्बन साभेदारी सहूलियतको रणनीतिक सामाजिक र वातावरणीय मूल्याङ्कन, संयुक्त राष्ट्रसंघीय रेड कार्यक्रमको सामाजिक र वातावरणीय सिद्धान्तहरू र आधार अथवा सहभागितामूलक सूशासन मूल्याङ्कन, द्वीपक्षीय र बहुपक्षीय दातृसंस्थाहरूका सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी आवश्यकता एवं प्रक्रियाहरू र राष्ट्रिय कानूनी र नीतिगत संरचनाका आवश्यकता र प्रक्रियाहरू। रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डले मुख्य रूपमा त एरपीपीको खण्ड २६ “सामाजिक र वातावरणीय रणनीतिक मूल्याङ्कन” र खण्ड ४४ “सुरक्षा मापदण्ड, सुशासन, बहुपक्षीय लाभ र अन्य प्रभावहरूको सूचना प्रवाह प्रणाली” को कार्यान्वयनमा सहयोग गरी योगदान गर्दछ। रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको प्रक्रियालाई राष्ट्रिय तहमा रेडप्लसको समग्र तयारी र बजेटमा एकिकृत गरिएको हुनुपर्छ।

रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको प्रयोगका लागि रेडप्लस कार्यक्रमलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएको हुनुपर्छ।

रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्ड सरकारद्वारा नेतृत्व गरिएको रेडप्लस कार्यक्रमको नीति र मापदण्डका सन्दर्भमा क्षेत्राधिकार तहमा लागु हुन्छ, जुन राष्ट्रिय, प्रान्तीय, क्षेत्रीय वा अन्य तहको हुन सक्छ। यी मापदण्डहरू स्थान विशेषमा रहेको अलग अलग परियोजना तहमा लागु गर्नका लागि निर्धारण गरिएका होइनन्। रेडप्लस कार्यक्रमको निर्माण र कार्यान्वयनको चरणहरूमा निर्भर गर्दै रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डलाई निम्न कुराहरूको मूल्याङ्कन गर्नका लागि उपयोग गर्न सकिन्छ :-

- राष्ट्रियस्तरको रेडप्लस कार्यक्रम, रणनीति, नीति तथा योजना तर्जुमा प्रक्रियाका लागि अवलम्बन गरिएको प्रक्रिया,
- राष्ट्रियस्तरको रेडप्लस नीति तथा योजना कार्यान्वयन
- कार्यान्वयन तहमा देखिएका सामाजिक र वातावरणीय नतिजाहरू

रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डहरू प्रयोग गर्नका लागि जुन रेडप्लस कार्यक्रममा यी अङ्किकार गरिएका हुन्छन्, यस विषयमा एउटा प्रकाशित दस्तावेजमा यस विषयमा स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएको हुनुपर्छ, जसमा निम्न पक्षहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेखित हुनु पर्दछ र यसका साथसाथै परिभाषित गरिए अनुरूप प्रगतितर्फ उन्मुख भएको कुरा पनि खुलाइएको हुनुपर्छ :

१. रेडप्लस कार्यक्रमको उद्देश्यहरू,
२. वनविनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरूको पहिचान ।
३. नीति र मापदण्ड एवं योजना र कार्यक्रमहरूको निर्धारण र कार्यान्वयनसम्बन्धी विवरणहरू ।
४. सान्दर्भिकता अनुसार कार्यक्रम लागु हुने भौगोलिक क्षेत्रको किटानी ।
५. कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनको लागि संस्थागत व्यवस्थाको स्पष्ट निर्धारण ।

सिद्धान्त १ : रेडप्लस कार्यक्रमले भूमि, क्षेत्रहरू ^६ र स्रोतहरूमाथिको अधिकारलाई मान्यता र सम्मान ^९ प्रदान गर्दछ ।		
आधार	सूचकहरू	प्रकार
१.१ रेडप्लस कार्यक्रमले प्रभावकारी रूपमा विभिन्न किसिमका अधिकारवालाहरू ^{१०} (कानुनी र प्रथाजनित ^{११}) र यस कार्यक्रमका सन्दर्भमा उनीहरूको भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको पहिचान गर्दछ ।	१.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सान्दर्भिक रहेको भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको सर्वेक्षण (सूचिकरण) र नक्शाङ्कनका लागि एउटा प्रभावकारी र पारदर्शी विधिको स्थापना गरिएको हुन्छ । १. यसमा कानूनी र प्रथाजनित अधिकार समेत संलग्न हुन्छ । २. यो विधि महिला, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेकाहरूको प्रतिनिधि लगायत संलग्न रहेको सहभागितामूलक र लैङ्गिक र सामाजिक सम्बेदनशील हुन्छ । ३. यसमा सामुहिक र वैयक्तिक अधिकार समेत संलग्न हुन्छ । ४. यसमा स्वामित्व/उपयोग/पहुँच/व्यवस्थापन अधिकार समेत संलग्न हुन्छ । ५. यसमा महिला, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेकाहरूको अधिकार समेत संलग्न हुन्छ । ६. अधिकारहरूको बीच रहेको विरोधाभास र दोहोरोपनाको समेत पहिचान हुन्छ । ७. स्वामित्वसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क राखिएको हुन्छ ।	प्रक्रिया
१.२ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय ^{१२} ले परम्परागत रूपमा स्वामित्व धारण गरेका, भोग चलन गर्दै आएका, विभिन्न किसिमले उपभोग वा चलन ^{१३} गर्दै आएका भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान कानुनी अधिकार ^{१४} लाई रेडप्लस कार्यक्रमले मान्यता र सम्मान प्रदान गर्दछ ।	१.२.१ रेडप्लस कार्यक्रमका नीतिहरूमा प्रचलित कानून बमोजिम परम्परागत अधिकारलाई मान्यता, संरक्षण र सम्मान प्रदान गर्ने कुरा उल्लेखित भएको हुन्छ । १. यो कुरा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका सन्दर्भमा लागु हुन्छ । १.२.२ रेडप्लस कार्यक्रममा समावेश गरिएको भू-उपयोग योजनाहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका अधिकारको सम्मान र मान्यता प्रदान गरिएको हुन्छ । १. यसमा प्रथाजनित र कानूनी अधिकार समेत संलग्न हुन्छ । १.२.३ रेडप्लस कार्यक्रममा भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको कानूनी अधिकारको स्थापना र सुनिश्चितताको सम्बर्द्धन गरिएको हुन्छ । १. यो कुरा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले परम्परागत रूपमा स्वामित्व भएका, प्रयोग गर्दै आएका वा विभिन्न किसिमले उपभोग र चलन गर्दै आएको सान्दर्भमा लागु हुन्छ ।	नीति नीति नीति

^६ रेडप्लस कार्यक्रम जहाँ REDD+SES सान्दर्भिक हुन्छ, त्यस्तो अवस्थामा यहाँ उल्लेखित तत्वहरू समावेश भएको कुरा दस्तावेजमा प्रकाशन गरी परिभाषित गरिएको हुनुपर्छ र यसरी परिभाषित गरिए अनुरूप प्रगति भएको निम्न कुरा पनि इङ्गित गरिएको हुनुपर्छ : (१) उद्देश्यहरू, (२) वन विनास र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरूको पहिचान, (३) नीति, मापदण्ड, योजना र क्रियाकलापहरूको विवरण र यीनीहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन, (४) जहाँ सान्दर्भिक हुन्छ, त्यस्तो अवस्थामा कुन क्रियाकलाप कहाँ लागु हुन्छन् भन्ने भौगोलिक क्षेत्रको पहिचान, (५) कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि संस्थागत संरचनाको पहिचान र चाँजोपाँजो ।

^७ क्षेत्रहरू भन्ने शब्द खासगरी आदिवासी जनजातिको हकसँग सम्बन्धित छ र यसले आदिवासीहरूले शुरुदेखि नै वा अन्य किसिमले भोगचलन वा उपभोग गर्दै आएका त्यस्ता क्षेत्रहरूको सम्पूर्ण वातावरणलाई इङ्गित गर्दछ ।

^८ स्रोतहरू भन्नाले त्यस्ता स्रोतहरूले प्रदान गर्ने पर्यावरणीय सेवा समेतलाई इङ्गित गर्दछ ।

^९ सम्मान भन्नाले अधिकारप्रति पूर्वाग्रही नहुने र अधिकारको वेवास्ता नगर्ने कुराको रूपमा लिइन्छ ।

^{१०} अधिकारवालाहरू भन्नाले सामुहिक अधिकारको उपभोग गर्ने आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय, दलित समुदाय, महिला समुदाय र व्यक्तिगत अधिकार उपभोग गर्ने त्यस्ता वर्गहरू समेत जनाउँछ, जसको अधिकारमा रेडप्लस कार्यक्रमका कारण प्रभाव पर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

^{११} प्रथाजनित अधिकार भन्नाले भूमि र स्रोतहरूमाथि अधिकार हुने गरी राज्यद्वारा जारी गरिएका औपचारिक कानूनी अधिकार बाहेक आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका सिजन वा चक्र प्रणाली अनुसार भूमि र स्रोतहरू उपयोग गर्ने प्रथाजनित कानून, मूल्य मान्यता, प्रथा परम्पराहरूका दिर्घकालिन ढाँचाहरूलाई जनाउँछ ।

^{१२} यस मापदण्डका सन्दर्भमा कुनै पनि ठाउँमा आदिवासी जनताहरू र स्थानीय समुदायहरू भन्ने शब्दको प्रयोग गर्दा यस्ता समुदायभित्र रहेका खासगरी महिला, पछाडी परेका र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई स्पष्ट रूपमा विशेष ध्यान दिइएको हुनेछ भन्ने कुरालाई इङ्गित गरिएको छ । त्यस्तै वन क्षेत्रका सन्दर्भमा स्थानीय समुदाय भन्नाले वनस्रोत व्यवस्थापनका लागि क्रियाशील रहेका समुदायमा आधारित सबै समूहलाई इङ्गित गरिएको छ ।

^{१३} यस अन्तर्गत खासगरी आदिवासी समुदायलाई सामुहिक रूपमा भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथि स्वामित्व, यसको नियन्त्रण, विकास र उपयोग गर्ने अधिकार रहेको कुरालाई मान्यता प्रदान गरिन्छ, जुन उनीहरूले विभिन्न किसिमले उपयोग गर्नुका अतिरिक्त परम्परागत उपयोग, भोगचलन र स्वामित्व भएका कारण प्रयोग गर्दै आएका हुन्छन् ।

^{१४} यसमा वैयक्तिक र सामुहिक अधिकार समेत पर्दछन् ।

	२. यसमा विद्यमान कानूनी अधिकारको सुनिश्चितता र प्रथाजनित अधिकारलाई कानूनी अधिकारमा परिणत गर्ने लगायतका कुरा पर्दछन् ।	
	१.२.४ वन व्यवस्थापनका लागि समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्राथमिकता दिइएको हुन्छ । १. यस्तो प्रणालीमा सुशासन, समावेशीकरण, लैङ्गिक सन्तुलन र समता, लाभको समन्यायिक बाँडफाँट र नियमित अनुगमन गर्ने कुराहरू समेत पर्दछन् ।	नीति
१.३ रेडप्लससम्बन्धी कुनै पनि कार्यक्रमबाट प्रभावित ^{१५} हुने आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायसँग उनीहरूका भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूका बारेमा स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसुसूचित सहमति ^{१६} लिने कुरा आवश्यक हुन्छ ।	१.३.१ रेडप्लस कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरूसँग स्वतन्त्र पूर्वकको पूर्वसुसूचित सहमति लिने कुरालाई प्रोत्साहन र सहयोग गरेकोहुन्छ । १. यो कुरा भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारमा आघात पार्ने कुनै क्रियाकलाप गर्दाका सान्दर्भमा पनि लागु हुन्छ ।	नीति
	१.३.२ सामुहिक अधिकारवालाहरूले स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसुसूचित सहमति दिनका लागि एउटा विधिको विकास गरेका हुन्छन् । १. यस अन्तर्गत आफ्नो तर्फबाट सहमति दिनका लागि अधिकार भएका आफ्ना परम्परागत संस्था र प्रतिनिधिहरूलाई परिभाषित गर्ने लगायतका कुरा पर्दछन् । २. यसको प्रक्रिया पारदर्शी हुन्छ । ३. यसको प्रक्रियामा महिला, दलित, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेकाहरू लगायत समुदायमा रहेका सबै सदस्यहरूको दृष्टिकोणलाई मध्यनजर गरिएको हुन्छ । ४. यसको प्रक्रिया लैङ्गिक सम्बेदनशील ^{१७} र सामाजिक रुपमा उपयुक्त हुन्छ ।	प्रक्रिया
	१.३.३ आदिवासी जनजातिसँग स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसुसूचित सहमति लिइएको हुन्छ १. प्रथा, परम्परा र मूल्यमान्यता अनुसार स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसुसूचित सहमति लिइएको हुन्छ । २. यो कुरा खासगरी आदिवासी जनजातिको परम्परागत स्वामित्व भएका भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारमा प्रभाव पार्ने किसिमका क्रियाकलापहरू गर्दा लागु हुन्छ । ३. यो कुरा रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनका प्रत्येक चरणहरूमा अधिकारमा कुनै सम्भावित परिवर्तन हुने भएमा त्यस्तो अवस्थामा पनि लागु हुन्छ ।	प्रक्रिया
	१.३.४ स्थानीय समुदायसँग स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसुसूचित सहमति लिइएको हुन्छ । १. यो कुरा स्थानीय समुदायको परम्परागत वा अन्य कुनै स्वामित्व भएका भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारमा प्रभाव पार्ने किसिमका क्रियाकलापहरू गर्दा लागु हुन्छ । २. आपसमा सहमति भएका प्रक्रियाहरू लागु भएका हुन्छन् । ३. यो कुरा रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनका प्रत्येक चरणहरूमा अधिकारमा कुनै सम्भावित परिवर्तन हुने भएमा त्यस्तो अवस्थामा पनि सान्दर्भिक हुन्छ ।	प्रक्रिया

^{१५} यस किसिमको प्रभाव अन्तर्गत भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष किसिमको प्रभाव पनि पर्दछ ।

^{१६} यस्तो सहमति अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको महासन्धि नं. १६९ र आदिवासी जनजाति अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणामा उल्लेख गरिएको विधिसँग तालमेल खाने किसिमको हुनुपर्छ ।

^{१७} लैङ्गिक सम्बेदनशील भन्ने कुराले समुदायमा रहेका महिला र पुरुष बीच रहेको शक्ति सम्बन्ध र उनीहरूका बीच रहेको भिन्न किसिमको अधिकार, भूमिका र जिम्मेवारीहरूलाई मान्यता दिनेगरी विद्यमान समाजिक-सांस्कृतिक मूल्यमान्यता र विभेदहरूमा समेत ध्यान दिने र सोही अनुसार बुझ्ने कुराहरू समेत समेट्छ । लैङ्गिक सम्बेदनशील नीति, कार्यक्रम, संस्थागत र वित्तीय क्रियाकलापहरू र साङ्गठनिक विधिहरूले महिला र पुरुषका बीच क्षमता, आवश्यकता र प्राथमिकताहरू फरक छन् भन्ने कुरा विचार गर्नेछन्, महिला र पुरुष दुवैका बीच र सौचहरूलाई गंभीर रुपमा लिइएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नेछन्, पुरुषको जस्तै अवस्था मानी महिलाको हकमा गरिने निर्णयहरूको नतिजालाई विचार गर्नेछन् र महिला र पुरुषका बीचमा रहेको भेदभाव र असन्तुलनलाई सम्बोधन गर्नेगरी आवश्यक कदमहरू चालिएका हुनेछन् (यो परिभाषा WEDO बाट लिइएको हो) ।

	<p>१.३.५ कुनै किसिमले स्थानान्तरण वा पूनर्वास गराउने अवस्था भएमा त्यसका लागि बैकल्पिक भूमि वा/र स्वच्छ/न्यायपूर्ण क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार समेत उल्लेख गरी अग्रिम रुपमा सम्झौताहरू भएको हुन्छ ।</p> <p>१. कुनै पनि किसिमको स्थानान्तरण वा विस्थापन गराउँदा स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति गरिएको हुन्छ ।</p> <p>२. यस अन्तर्गत भौतिक वा आर्थिक रुपमा स्थानान्तरण वा विस्थापन गराउने कुरा समेत पर्दछ ।</p> <p>३. स्थानान्तरणका लागि गरिने सम्झौतामा आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका लागि समेत प्रयाप्त मात्रामा व्यवस्थाहरू उल्लेख गरिएको हुन्छ ।</p> <p>४. स्थानान्तरणका लागि गरिने सम्झौतामा स्थानान्तरण गर्ने गराउने निर्णय खारेजी भएको अवस्थामा पूनर्आगमन हुन पाउने अधिकार समेत उल्लेख गरिएको हुन्छ ।</p> <p>५. स्थानान्तरण वा विस्थापनका लागि गरिने सम्झौतामा महिला, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेकाहरूलाई विशेष ध्यान दिदै र सबै सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको लागि पहुँचयोग्य, सुरक्षित, भेदभावरहित र पारदर्शी किसिमको कार्यविधि समेत समावेश भएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
<p>१.४ रेडप्लस कार्यक्रमले कार्वन अधिकार^{१८} माथिको निजी स्वामित्व^{१९}लाई बढवा दिएको अवस्थामा यी अधिकारहरू हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौति वा पूनःसञ्चित गर्ने भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान विद्यायिकी अधिकार^{२०} बमोजिम प्राप्त हुन्छन्</p>	<p>१.४.१ रेडप्लस कार्यक्रमले कार्वन अधिकारमाथिको निजी स्वामित्वलाई बढवा दिएको अवस्थामा कार्वन अधिकार परिभाषित गर्ने एउटा पारदर्शी प्रक्रियाको विकास र कार्यान्वयन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>१. यसको प्रक्रिया पारदर्शी हुन्छ ।</p> <p>२. अधिकारको बाँडफाँड हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौति वा पूनःसञ्चित गर्ने भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान विद्यायिकी अधिकारमा आधारित रहेर गरिएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया

<p>सिद्धान्त २ : रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरू^{२१}लाई यसका सबै सम्बन्धित^{२२} अधिकारवालाहरू र सरोकारवालाहरू^{२३} का बीच आपसमा समन्यायिक^{२४} रुपमा बाँडफाँट गरिन्छ ।</p>		
आधार	सूचकहरू	प्रकार
<p>२.१ सहभागितामूलक विधि अवलम्बन गरी सबै तहमा महिला, पछाडी परेका र जोखिममा परेका मानिसहरू सहित सम्बन्धित सबै</p>	<p>२.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनको क्रममा रेडप्लस कार्यक्रमसम्बन्धी लाभ, लागत र जोखिमहरू मुल्यांकन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>१. यस्तो मूल्यांकन सम्बन्धित प्रत्येक अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको सन्दर्भमा गरिएको हुन्छ ।</p> <p>२. यो कुरा राष्ट्रिय, स्थानीय र अन्य सान्दर्भिक तहमा समेत सान्दर्भिक हुन्छ</p>	प्रक्रिया

^{१८} कार्वन अधिकारलाई कार्वन मौज्दातको संरक्षण गर्ने कार्यका साथै हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौति र पूनःसञ्चितमाथिको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्नसक्ने गरी सम्झौता गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा कारोबारमा प्रवेश गर्न पाउने अधिकार हो भनी परिभाषित गरिएकोछ ।

^{१९} कार्वन अधिकारको स्वामित्व मुलुकको कानूनको अधिनमा रही सामुहिक र वैयक्तिक दुवै किसिमको हुन सक्छ ।

^{२०} रेडप्लस कार्यक्रमका सन्दर्भमा अधिकारवालाहरू र भूमि, क्षेत्रहरू एवं स्रोतहरूमाथिको प्रथाजनित एवं विद्यायिकी अधिकारहरू आधार १.१ बमोजिम पहिचान गरिन्छ ।

^{२१} सिद्धान्त २ मा उल्लेखित लाभ भन्ने शब्दले फाइदा, लागत र जोखिमलाई पूर्णरुपमा विचार गर्नेगरी प्रतिबिम्बित गरिएको छ भन्ने बुझाउँछ ।

^{२२} रेडप्लस कार्यक्रममा सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको पहिचान आधार ६.१ अनुसार गरिन्छ ।

^{२३} सरोकारवालाहरू भन्नाले त्यस्तो पक्षलाई जनाउँछ, जसको रेडप्लस कार्यक्रमका कारण सरोकारहरूमा प्रभाव पर्छ वा पर्न सक्छ ।

^{२४} समन्याय वा समन्यायिकतालाई पछाडी परेका र जोखिममा परेका समूहहरू लगायत सबै पक्षका लागि न्यायसङ्गत, निष्पक्ष र स्वच्छ व्यवहार गरिने कार्यका रुपमा परिभाषित गरिन्छ ।

<p>अधिकारवाला र सबै सरोकारवाला समूह^{२५}का लागि रेडप्लस कार्यक्रमको वास्तविक र सम्भावित लाभहरू, लागतहरू र जोखिमहरू^{२६}को बारेमा पारदर्शी^{२७} र सहभागितामूलक रुपमा मूल्यांकन गरिएको हुन्छ ।</p>	<p>३. यस्तो मूल्यांकन सिद्धान्त ६ अनुसार सहभागितामूलक रुपमा र समयमा नै गरिएको हुन्छ ।</p> <p>४. यस्तो मूल्यांकनमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष लाभहरू, लागतहरू र जोखिमहरू समेत उल्लेखित हुन्छन् ।</p> <p>५. यस्तो मूल्यांकनमा लागत, फाइदा र जोखिमहरूसँग सम्बन्धित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानव अधिकार, वातावरणीय र आर्थिक पक्षहरू र भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको समेत समीक्षा गरिन्छ ।</p> <p>६. महिला, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेका मानिसहरूका लागि लाभ, लागत र जोखिमको बाँडफाँड गर्दा भिन्न व्यवहार गरिने कुरामा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ</p> <p>७. अनुगमनको एउटा अभिन्न अङ्गको रुपमा मूल्यांकनलाई आवधिक रुपमा दोहोर्‍याईको हुन्छ ।</p> <p>८. सबै लागत, अवसर र जोखिमहरूको वर्तमान आधार अवस्थसँग तुलना गरिएको हुन्छ र जुन आधार अवस्थामा रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्था भत्किन्छ ।</p>	
<p>२.२ लागत, लाभ र जोखिमहरूका बारेमा सामाजिक रुपमा भिन्न व्यवहार^{२८} गर्न सकिने कुरालाई समेत विचार गर्दै सबै सम्बद्ध अधिकारवाला र सरोकारवाला समूह बीच र एकआपसमा रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरूको समन्यायिक वितरणका लागि मितव्ययी वा दक्ष,^{२९} प्रभावकारी,^{३०} सहभागितामूलक र पारदर्शी संयन्त्रहरू स्थापित</p>	<p>२.२.१ सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू लाभको समन्यायिक बाँडफाँट गर्ने संयन्त्रको विकास र निर्णय प्रक्रिया परिभाषित गर्ने क्रममा सहभागी भएका हुन्छन् ।</p> <p>१. यस्तो सहभागिता सिद्धान्त ६ अनुसार पूर्ण र प्रभावकारी किसिमको हुन्छ ।</p> <p>२. यस्तो प्रक्रियामा महिला, विपन्न, पछाडी परेका र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरू लगायत सहभागी भएका हुन्छन् ।</p> <p>३. अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको बीच र आफुभित्र एक आपसमा लाभको बाँडफाँडको विषयलाई सम्बोधन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>२.२.२ सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूले लाभहरू कुन रुपमा लिने र कसरी प्रवाह गर्ने भन्ने कुराको निर्धारण गरेका हुन्छन् ।</p> <p>१. यस्तो प्रक्रिया पारदर्शी र समावेशी हुन्छ ।</p> <p>२. यस्तो प्रक्रियामा महिला, विपन्न, पछाडी परेका र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरू संलग्न हुन्छन् ।</p>	<p>प्रक्रिया</p> <p>प्रक्रिया</p>

^{२५} सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहको पहिचान आधार ६.१ अनुसार गरिन्छ ।

^{२६} यी कुराहरू पहिचान गर्दा सबै किसिमका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष लागत, फाइदा र जोखिमहरूका साथै त्यसको सामाजिक, सांस्कृतिक, मानव अधिकार, वातावरणीय र आर्थिक पक्षहरू समेतको समीक्षा गरिनु पर्छ, जसमा भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकार पनि पर्दछ । लागतको समीक्षा गर्दा फाइदाका लागि गरिने लागत र दायित्वहरू पनि समावेश गरिनु पर्छ । सबै लागत, अवसर र जोखिमहरूको वर्तमान आधार अवस्थसँग तुलना गर्नुपर्छ, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्था होस् । यहाँ बुझ्नु पर्ने कुरा के छ भने लाभ भन्ने शब्दले सकारात्मक फाइदालाई जनाउँछ भने लागत र जोखिम भन्ने शब्दावलीहरूले नकारात्मक प्रभाव भन्ने आशय दिन्छ ।

^{२७} पारदर्शिता भन्नाले निर्णयहरू लिदा र सोको कार्यान्वयन गर्दा विद्यमान नियम कानूनमा उल्लेख गरिएको तौरतरिका अपनाइ गरिएको छ भन्ने जनाउँछ । त्यस्ता निर्णय र सोको कार्यान्वयनबाट प्रभावित हुनेहरूको लागि त्यस्ता जानकारीहरू निःशुल्क रुपमा उपलब्ध र प्रत्यक्ष रुपमा पहुँचमा हुनुपर्दछ । यसको अर्थ उपलब्ध गराईका जानकारीहरू प्रयाप्त छन् र सजिलोगरी बुझ्न सकिने रुप र माध्यमबाट उपलब्ध गराइएको हुनुपर्छ भन्ने हो ।

^{२८} सामाजिक रुपमा भिन्न व्यवहार भन्नाले लैङ्गिक रुपमा, पछाडीकरणको रुपमा र उच्च जोखिमताको आधारमा गरिने भिन्न व्यवहारलाई जनाउँछ ।

^{२९} मितव्ययीता भन्नाले न्यूनतम लागत, प्रयास र समयमा निर्धारित लक्ष्य प्राप्त गर्नुलाई जनाउँछ ।

^{३०} प्रभावकारिता भन्नाले उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने लक्ष्य र कार्यक्रमका अन्य लक्ष्यहरू समेत प्राप्त भएका छन् भन्ने कुरासम्मलाई जनाउँछ ।

गरिएको हुन्छ ।	२.२.३ लाभको समन्यायिक बाँडफाँडका लागि स्पष्ट किसिमका नीतिहरू र मार्गदर्शनहरू बनाइएको हुन्छ । १. लागत, लाभ र जोखिमहरूका बारेमा समाजिक रुपमा भिन्न व्यवहार गर्न सकिने कुरालाई समेत विचार गर्दै महिला, विपन्न, पछाडी परेका र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरू लगायतका बीचमा लाभको समन्यायिक बाँडफाँड गरिन्छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिएको हुन्छ ।	नीति
	२.२.४ लाभको बाँडफाँडसँग सम्बन्धित प्रशासनिक कार्यविधिहरू समयमा नै काम सम्पन्न हुने, पारदर्शी, प्रभावकारी र मितव्ययी हुन्छन् । १. यस अन्तर्गत वित्तिय व्यवस्थापनको विषय पनि संलग्न हुन्छ ।	प्रक्रिया

सिद्धान्त ३ : रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरू^{३१} समेतलाई विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन^{३२} सुरक्षा र सम्पन्नतामा सुधार गर्दछ ।

आधार	सूचकहरू	प्रकार
३.१ रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षा र सम्पन्नतामा सुधारका लागि अतिरिक्त र सकारात्मक प्रभाव ^{३३} सिर्जना गर्दछ ।	३.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमका नीतिहरूको उद्देश्यहरू आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधार ल्याउनु रहेको हुन्छ । १. यसमा महिला, दलित, गरिव, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष रुपमा मध्यनजर गरिएको हुन्छ ।	नीति
	३.१.२ रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधारका लागि अतिरिक्त र सकारात्मक प्रभाव सिर्जना भएको हुन्छ । १. आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको आधार अवस्थामा सुधारका लागि आधार अवस्था देखिने स्पष्ट अभिलेखित विवरणहरूका आधारमा अपेक्षा गरिएको अवस्थासँग सम्बन्धित जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ । २. यस कुरामा महिला, दलित, विपन्न, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष मध्यनजर गरिएको हुन्छ । ३. लाभको बाँडफाँटलाई समन्यायिक बनाउनको लागि वन सम्बन्धी सरकारी मार्गदर्शन अनुसार स्थानीय समुदायमा सम्पन्नता स्तरीकरण गरिएको हुन्छ ।	नतिजा
	३.१.३ रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधारका लागि अतिरिक्त स्रोत सिर्जना भएको हुन्छ । १. यसमा आर्थिक, मानवीय र अन्य स्रोतहरू समेत रहेका हुन्छन् २. उपलब्ध हुने स्रोतको मात्राको अवस्थाको सम्बन्ध त्यस्तो हुन्छ, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ ।	नतिजा

^{३१} जोखिममा परेका मानिस भन्नाले त्यस्ता मानिसहरू जो जलवायु परिवर्तन लगायतका बाह्य दबाव र स्तब्धताबाट उच्च रुपमा बाहिर देखिएका हुन्छन् । सुरक्षित जीविकोपार्जन निर्भर रहेका स्रोतहरू (जस्तै : समाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय, वित्तिय, प्राकृतिक, भौतिक एवं राजनीतिक आदि) जुन स्रोत साधनमाथिको सुरक्षित पहुँचको कमी भएका कारण र वास्तविक र सम्भावित परिवर्तन हुँदा उच्च समवेदनशीलता र जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमता कम भएका मानिसलाई पनि जोखिममा परेका मानिस मानिन्छ । खासगरी रेडप्लस कार्यक्रम आफैले पनि वनमाथिको पहुँचमा परिवर्तन ल्याउन सक्ने भएकोले जोखिमतामा प्रभाव पार्नका लागि वनमाथिको निर्भरता पनि एउटा महत्वपूर्ण तत्व हुन सक्छ । अधिकांश अवस्थामा पछाडीकरणले जोखिमतालाई भन्ने बढाउँछ, जस्तै : लैङ्गिक रुपमा सिमान्तकृत ।

^{३२} जीविकोपार्जनलाई पाँच किसिमका पूँजी वा सम्पत्तिको रुपमा पहिचान गरिन्छ : सामाजिक-राजनीतिक, सांस्कृतिक, मानवीय, वित्तिय र प्राकृतिक एवं भौतिक ।

^{३३} सबै प्रभावहरू आधार अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छन्, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ ।

३.२ रेडप्लस कार्यक्रमबाट महिला, अतिसमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष ध्यान दिदै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।	३.२.१ रेडप्लस कार्यक्रमको अवलम्बन आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाई दिगो बनाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि गरिएको हुन्छ । १. प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधार ५.४ मा उल्लेख गरिए अनुसारको हुन्छ । २. यो कुरा सम्भावित प्रभावहरूको मूल्यांकनलाई आधार मान्दै रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा गर्ने क्रममा लागु हुन्छ । ३. यो कुरा वास्तविक र सम्भावित प्रभावहरूको मूल्यांकनलाई आधार मान्दै रेडप्लस कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्दा लागु हुन्छ । ४. महिला, विपन्न, अतिसमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूमा पर्ने सम्भावित प्रभावहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ । ५. रेडप्लस कार्यक्रमबाट प्राप्त सकारात्मक प्रभावहरूलाई उल्टाउन सक्ने खालका जोखिमहरू र प्रभावहरूको सामना गर्ने उपायहरू अवलम्बनका लागि कार्यक्रम निर्धारण र कार्यान्वयन गरिएको हुन्छ ।	प्रक्रिया
---	---	-----------

सिद्धान्त ४ : रेडप्लस कार्यक्रमले सुशासन, ^{३४} वृहद् किसिमको दिगो विकास र सामाजिक न्याय ^{३५} का लागि योगदान गर्दछ ।		
आधार	सूचकहरू	प्रकार
४.१ रेडप्लस कार्यक्रमका सुशासन सम्बन्धी संरचनाहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएका, पारदर्शी, प्रभावकारी र जवाफदेही किसिमका छन् ।	४.१.१ रेडप्लसका सुशासन संरचनाको भूमिका, जिम्मेवारी र निर्णय प्रक्रिया सम्बन्धी जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भएका हुन्छन् । १. यस अन्तर्गत अधिकारवालाहरू, पदमा आशिन रहेका कर्तव्य वाहक व्यक्तिहरू ^{३६} र सरोकारवालाहरूको सहभागिता सम्बन्धी आधार र प्रक्रियाहरूका साथै निर्णय गर्ने संरचना र यीनका आन्तरिक नियमहरू समेत पर्दछन् । २. यस अन्तर्गत रेडप्लस कार्यक्रम अन्तर्गत गरिएका निर्णयहरूको जानकारी समेत पर्दछन् ।	प्रक्रिया
	४.१.२ रेडप्लस कार्यक्रम सम्बन्धी निर्णयहरू गर्दा निर्धारित नीति नियम, भूमिका र जिम्मेवारीहरू अनुसार गरिएको हुन्छ । १. सुशासन सम्बन्धी संरचनाहरूबाट निर्धारण गरिएको निर्णय प्रक्रिया र आन्तरिक नियमहरूको परिपालना गरिएको हुन्छ ।	प्रक्रिया
	४.१.३ रेडप्लस कार्यक्रममा सुशासन संरचनाको निगरानी गर्नका लागि प्रभावकारी संयन्त्रहरू बनाइएको हुन्छ ।	प्रक्रिया
४.२ रेडप्लस कार्यक्रम सबै सान्दर्भिक तहहरूमा रहेका सम्बन्धित नीति, रणनीति र योजनाहरूसँग मेल खाने किसिमका हुन्छन् र रेडप्लस कार्यक्रमको निर्धारण, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि सरकारी निकायहरू बीच एवं अन्य निकायहरूका बीचमा प्रभावकारी समन्वय भएको हुन्छ ।	४.२.१ रेडप्लस कार्यक्रम अन्य क्षेत्रका साथै वन क्षेत्रको वृहद् किसिमको नीतिगत प्रारूपसँग एकीकृत भएको हुन्छ । १. कृषि, सडक, जलविद्युत, खानी र अन्य क्षेत्रहरू वन विनासको कारक तत्वको रूपमा मानिएको अवस्थामा त्यस्तै अन्य क्षेत्रहरूमा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।	नीति
	४.२.२ रेडप्लस कार्यक्रम र अन्य सान्दर्भिक नीति, रणनीति र योजनाहरू बीचका बाझिएका व्यवस्थाहरू पहिचान गरी समाधान गरिएको हुन्छ । १. यस अन्तर्गत दिगो विकास, सुशासन, मानव अधिकार, जलविद्युत, खानी तथा खनिज पदार्थ, जलस्रोत, जलधार, कृषि, भौतिक पूर्वाधार र भू-उपयोग सम्बद्ध नीति, रणनीति र योजनाहरू लगायत पर्दछन् । २. महिला, गरिव, अतिसमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूको अधिकारसँग विरोधाभाष हुने कुरामा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।	प्रक्रिया

^{३४} सुशासनका मुख्य विशेषता अन्तर्गत जवाफदेहिता, प्रभावकारिता, मितव्ययिता, स्वच्छता/समन्यायिकता, जनसहभागिता र पारदर्शिता जस्ता तत्वहरू पर्दछन् र यसमा राज्यको कर्तव्य अनुसार थप विशेषताहरू पनि हुन सक्छन् ।

^{३५} सामाजिक न्याय भन्नाले मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र परिपूर्ति भन्ने कुरा बुझिन्छ । केही मुख्य सिद्धान्तहरू जस्तै : स्वाभिमान, स्वच्छता, समानता, सम्मान, स्वायत्तता लगायत सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि र अन्य दस्तावेजहरूमा अन्तरनिहित अधिकारहरू समेतका आधारमा मानव अधिकार यस्ता मौलिक अधिकार र स्वतन्त्रताहरू हुन्, जो सबै मानव जातिसँग सम्बन्धित छन् ।

^{३६} पदमा आशिन रहेका कर्तव्य वाहक व्यक्तिहरूमा अधिकारको सम्मान, प्रवर्द्धन र परिपूर्ति गर्ने दायित्व रहेको हुन्छ ।

	<p>४.२.३ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित निकायहरू र अन्य सबै सान्दर्भिक निकायहरू बीच एउटा प्रभावकारी र दक्ष समन्वय रहेको हुन्छ ।</p> <p>१. यस अन्तर्गत गैरसरकारी संस्था, बहुपक्षीय संस्था र सरकारी निकायका बीचको सम्बन्ध र यसका लागि बनाइएको संयन्त्र समेत हेरिन्छ ।</p> <p>२. यो विषय सबै तहमा सान्दर्भिक हुन्छ ।</p> <p>३. वन विनाससँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूसँग संलग्न रहेका संस्था/निकायहरूका बीचको समन्वयलाई पनि विशेष ध्यान दिएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
४.३ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेका प्रयाप्त जानकारीहरू सार्वजनिक रुपमा उपलब्ध रहेका हुन्छन् ।	<p>४.३.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेका प्रयाप्त जानकारीहरू सार्वजनिक रुपमा उपलब्ध रहेका हुन्छन् ।</p> <p>१. तल उल्लेखित विषयका जानकारीहरू सार्वजनिक भएका हुन्छन् :</p> <p>(क) रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन ।</p> <p>(ख) सबै किसिमका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष लागत, फाइदा र जोखिमहरूका साथै त्यसका अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक, मानव अधिकार, वातावरणीय र आर्थिक पक्षहरूका साथै भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारमा पर्ने वास्तविक र सम्भावित प्रभावहरूको बारेमा सामाजिक रुपमा भिन्न किसिमले गरिएको मूल्याङ्कन ।</p> <p>(ग) पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधतामा वास्तविक र सम्भावित पर्ने प्रभावहरूका बारेमा गरिएको मूल्यांकन ।</p> <p>(घ) लाभको बाँडफाँट र सोसँग सम्बन्धित प्रक्रिया र मार्गदर्शनहरू ।</p> <p>(ङ) स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति सम्बन्धी आवश्यकताहरू ।</p> <p>२. सम्भावित र इच्छुक सर्वसाधारणलाई जानकारीहरू उपलब्ध भएको हुन्छ ।</p> <p>३. यस्तो पहुँच निःशुल्क र समयमा नै उपलब्ध भएको हुन्छ भन्ने कुरा ।</p>	प्रक्रिया
४.४ रेडप्लसको बजेट र वित्तीय स्रोतलाई पारदर्शी रुपमा, जवाफदेही किसिमले र इमान्दारी वा विश्वासनीय ^{३७} किसिमले व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ ।	<p>४.४.१ रेडप्लस कार्यक्रमको आर्थिक व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित जानकारीहरू सार्वजनिक रुपमा उपलब्ध छन् ।</p> <p>१. यसमा तल उल्लेखित कुराहरू संलग्न हुन्छन् :</p> <p>(क) रेडप्लस कार्यक्रमको कोषको उपयोग, सो उपयोग गर्ने प्रतिवद्धता र स्रोत संकलनका लागि स्पष्ट किसिमको अधिकार, भूमिका र जिम्मेवारी लिने अधिकारीको छनौट ।</p> <p>(ख) लेखा प्रणाली ।</p> <p>(ग) आन्तरिक नियन्त्रण र बाह्य लेखा परीक्षण सम्बन्धी कार्यविधिहरू र</p> <p>(घ) प्रतिवेदनहरू प्रकाशन गर्ने कार्यसूचीहरू ।</p>	प्रक्रिया
	<p>४.४.२ रेडप्लस कार्यक्रमको आर्थिक लेखा परीक्षणका प्रतिवेदनहरू नियमित रुपमा प्रकाशन भएका हुन्छन्</p> <p>१. दर्ता रहेको स्वतन्त्र लेखापरीक्षकद्वारा राज्यको कानून अनुसारको व्यावसायिक लेखापरीक्षण मापदण्ड अनुसार लेखापरीक्षण भएको हुन्छ ।</p> <p>२. यो कुरा निजी र सार्वजनिक जुनसुकै रुपबाट प्राप्त भएको स्रोतको हकमा पनि लागु हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
४.५ रेडप्लस कार्यक्रमले विभिन्न क्षेत्र सहित खासगरी वन क्षेत्रमा सुशासन अभिवृद्धि गर्नका लागि अहम् भूमिका निर्वाह गर्दछ ।	<p>४.५.१ रेडप्लस कार्यक्रममा विभिन्न क्षेत्र सहित खासगरी वन क्षेत्रमा रहेको सुशासन सम्बन्धी सवालमा कार्यसम्पादन लक्ष्यको निर्धारण र अनुगमन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>१. यस अन्तर्गत प्रभावकारी र पारदर्शी वन सुशासन संरचना समेत पर्दछ ।</p> <p>२. रेडप्लस कार्यक्रमको समन्यायिकता, प्रभावकारिता र दक्षता सम्बन्धी निर्धारित लक्ष्यहरूमा विशेष ध्यान दिएको हुन्छ ।</p> <p>३. वन विनासका कारक तत्वहरूसँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूमा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया

^{३७} पूर्णता भन्नाले अन्य कुराका अतिरिक्त सत्यता, भेदभावरहिता, स्वच्छता, इमान्दारिता, विश्वासनीयता हुने गरी र भ्रष्टाचार र अख्तियारको दुरुपयोग हुन नपाउने गरी वा सोको विरुद्धमा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने कुरालाई जनाउँछ ।

	<p>क्षेत्रहरू, घाँसे मैदान, चरन क्षेत्र र व्यवस्थित संरक्षणका लागि बनाइएका सान्दर्भिक योजनाका सौँचहरू समेत पर्दछन् ।</p> <p>२. यस अन्तर्गत अन्य कुराहरूका अतिरिक्त खतरामा परेका र दुर्लभ प्रजातिका लागि महत्व रहेका क्षेत्रहरू, कुनै प्रजातिको जीवन चक्रको कुनै खास समयमा केन्द्रित हुनका लागि महत्व रहेको क्षेत्र र खासगरी महिला, दलित, सिमान्तकृत र जोखिममा परेको मानिसहरू सहित आदिवासी एवं स्थानीय समुदायको सांस्कृतिक र आध्यात्मिक महत्व भएको क्षेत्र, जलवायु परिवर्तनको प्रभावबाट अनुकुलित हुने उपाय, पारिस्थितिक प्रणालीको आर्थिक महत्व आदि समेत समेत पर्दछन् ।</p> <p>३. रेडप्लस कार्यक्रम अन्तर्गतका क्रियाकलापहरू/प्रत्येक तत्वका उपयुक्त बृहद् तह र मात्राहरू ।</p> <p>४. वन रोपण, वृक्षारोपण, वनको पुनरस्थापना सम्बन्धी कुनै योजनाहरूबाट जैविक विविधता, र पारिस्थितिक प्रणालीको सेवामा पर्ने प्रभावहरूमा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p>	
<p>५.२ रेडप्लस कार्यक्रमले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका लागि पहिचान भएका प्राथमिकताहरूलाई यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्दछ ।</p>	<p>५.२.१ रेडप्लस कार्यक्रमको उद्देश्यहरूमा अन्य कुराका अतिरिक्त पर्यावरणीय सेवा र जैविक विविधता यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान गर्नु पनि रहेको हुन्छ ।</p>	नीति
	<p>५.२.२ रेडप्लस कार्यक्रमले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका लागि पहिचान भएका प्राथमिकताहरूलाई यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गरेको हुन्छ ।</p> <p>१. यस अन्तर्गत जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवामा परेको प्रभावलाई तुलनात्मक रूपमा वर्तमान आधार अवस्थासँग हेरिनुपर्छ, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ ।</p>	नतिजा
	<p>५.२.३ रेडप्लस कार्यक्रममा जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवाका प्राथमिकताहरू यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्ने कार्यका लागि अतिरिक्त स्रोत सिर्जना गरिएको हुन्छ ।</p> <p>१. यसमा आर्थिक, मानवीय र अन्य स्रोतहरू समेत रहेका हुन्छन्</p> <p>२. उपलब्ध हुने स्रोतको मात्राको अवस्थाको सम्बन्ध त्यस्तो हुन्छ, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ ।</p> <p>३. रेडप्लस कार्यक्रमले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीलाई अनुकुलनसँग एकिकृत गर्नका लागि समेत सहयोग गरेको हुन्छ ।</p>	नतिजा
<p>५.३ रेडप्लस कार्यक्रम पहिचान सहित प्राथमिकता प्राप्त पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवा र जैविक विविधताको संरक्षण र अभिवृद्धिका लागि विशेष महत्व भएका कुनै पनि प्राकृतिक वन^{४१} वा अन्य क्षेत्रहरू क्षयीकरण^{४२}</p>	<p>५.३.१ रेडप्लस कार्यक्रमबाट प्राकृतिक वन र अन्य महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा परेको प्रभावका बारेमा गरिएको अनुगमनले त्यस्ता वन वा क्षेत्रलाई गैरवनमा परिणत गर्ने र क्षयीकरण गर्ने कार्य भएको छैन भन्ने कुरा प्रदर्शन गर्दछ ।</p> <p>१. यस अन्तर्गत जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका लागि पहिचान भएका प्राथमिकताहरूलाई अभिवृद्धि गर्न वा यथावत राख्न महत्वपूर्ण मानिएका सूचक ५.१.१ मा पहिचान भएका क्षेत्रहरू समेत पर्दछन् ।</p>	नतिजा

^{४१} प्राकृतिक वनलाई यहाँ प्राकृतिक पुनरोत्पादन प्रक्रियाद्वारा पहिलादेखि नै घना रुखहरू हावी भइ स्थापना भएको वन भनी परिभाषित गरिएको छ । यस अन्तर्गत प्राथमिक वन (प्राकृतिक रूपमा पुनरुत्पादन भएको त्यस्तो वन जहाँ मानवीय हस्तक्षेपका गतिविधि भएको कुनै संकेत नदेखिएको र जैविक प्रक्रियामा कुनै महत्वपूर्ण हस्तक्षेप नभएको वन) र प्राकृतिक रूपमा पुनरुत्पादन भएको अन्य वन (जहाँ मानवीय हस्तक्षेपका क्रियाकलापहरू भएको कुरा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिने वन) समेत पर्दछन् ।

^{४२} क्षयीकरणलाई यहाँ पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवा र वस्तु प्रदान गर्न सक्ने क्षमतामा ह्रास हुनु हो भनी परिभाषित गरिएको छ । यस अन्तर्गत प्राथमिक वन (प्राकृतिक रूपमा पुनरुत्पादन भएको त्यस्तो वन जहाँ मानवीय हस्तक्षेपका गतिविधि भएको कुनै संकेत नदेखिएको र जैविक प्रक्रियामा कुनै महत्वपूर्ण हस्तक्षेप नभएको वन) र प्राकृतिक रूपमा पुनरुत्पादन भएको अन्य वन (जहाँ मानवीय हस्तक्षेपका क्रियाकलापहरू भएको कुरा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिने वन) समेत पर्दछन् ।

१. गैरवनमा परिणत ^{४३} गर्ने कार्यतर्फ उन्मुख हुने छैन ।	२. गैरवनमा परिणत र क्षयीकरणको अपेक्षित अवस्था यस्तो हुन्छ, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्थसँग सम्बन्धित हुन्छ । ३. वन रोपण, वृक्षारोपण, वनको पुनरस्थापना सम्बन्धी कुनै योजनाहरूबाट जैविक विविधता, र पारिस्थितिक प्रणालीको सेवामा पर्ने प्रभावहरूमा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।	
५.४ रेडप्लस कार्यक्रमले अरु वातावरणमा पर्ने नकारात्मक प्रभावहरूका साथै जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवामा प्राथमिकताहरूमा परेको सम्भावित र वास्तविक एवं सकारात्मक र नकारात्मक वातावरणीय प्रभावहरू ^{४४} को पारदर्शी रूपमा मूल्याङ्कन गरिएको हुन्छ ।	५.४.१ रेडप्लस कार्यक्रमले वातावरणमा पारेको सम्भावित र वास्तविक प्रभावको मूल्यांकन गरिएको हुन्छ । १. यस अन्तर्गत जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवामा लागि पहिचान गरिएका प्राथमिकतामा परेको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावका साथै अन्य सम्भावित नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव (जस्तै : प्रदूषण) समेत समेटिएका हुन्छन् । २. यस अन्तर्गत प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभावहरू पनि हेरिएको हुन्छ । ३. यस्तो मूल्यांकनमा उपयुक्तता अनुसार आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, दलित, महिला र सम्भव भएसम्मका अन्य सरोकारवालाहरू संलग्न भएका हुन्छन् । ४. यसका लागि रणनीतिक वातावरणीय मूल्यांकन, वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन र अन्य उपयुक्त विधिहरू पनि प्रयोग भएको कुरा हेरिएको हुन्छ । ५. अनुगमनको एउटा अङ्गको रूपमा मूल्यांकनलाई आवधिक रूपमा दोहोर्याइएको हुन्छ ।	प्रक्रिया
५.५ रेडप्लस कार्यक्रमबाट वातावरणमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।	५.५.१ रेडप्लस कार्यक्रमबाट वातावरणमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि रेडप्लस कार्यक्रमलाई सोही अनुरूप अवलम्बन गरिएको हुन्छ । १. प्रभावहरूको मूल्यांकनका लागि ५.४ मा उल्लेख गरिए अनुरूपका आधार अवलम्बन गरिएको हुन्छ । २. यो कुरा सम्भावित प्रभावहरूको मूल्यांकनलाई आधार मान्दै रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा गर्ने क्रमका सन्दर्भमा लागु हुन्छ । ३. यो कुरा वास्तविक र सम्भावित प्रभावहरूको मूल्यांकनलाई आधार मान्दै रेडप्लस कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्दा सान्दर्भिक हुन्छ । ४. जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवामा लागि पहिचान गरिएका प्राथमिकतालाई यथावत राख्न वा अभिवृद्धि गर्न महत्वपूर्ण मानिने गरी सूचक ५.१.१ अनुसार पहिचान भएका क्षेत्रहरूमा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ । ५. रेडप्लस कार्यक्रमबाट प्राप्त फाइदाहरू र सकारात्मक प्रभावहरूलाई उल्ट्याउन सक्ने खालका जोखिमहरूको सामना गर्ने उपायहरू अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।	प्रक्रिया

सिद्धान्त ६ : रेडप्लस कार्यक्रममा सबै सम्बन्धित ^{४५} अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू पूर्ण र प्रभावकारी ^{४६} रूपमा सहभागी हुन्छन् ।		
आधार	सूचकहरू	प्रकार
६.१ रेडप्लस कार्यक्रममा सबै अधिकारवाला र सरोकारवाला	६.१.१ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू पहिचान गरिएको हुन्छ र रेडप्लस कार्यक्रमका सन्दर्भमा यिनीहरूका अधिकार, चाँसो र सन्दर्भिकतालाई चित्रण गरिएको हुन्छ ।	प्रक्रिया

^{४३} गैरवनमा परिणतलाई यहाँ विद्यमान भूमि (वन) उपयोगको प्रकारलाई अन्य भूमि उपयोगको प्रकारमा परिणत गर्नु हो भनी परिभाषित गरिएको छ ।

^{४४} यस्तो प्रभावको मूल्यांकन गर्दा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभावको साथै भू-उपयोग परिवर्तनले परेको अप्रत्यक्ष प्रभावलाई पनि हेरिन्छ ।

^{४५} रेडप्लस कार्यक्रमका सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको पहिचान आधार ६.१ बमोजिम गरिएको हुन्छ ।

^{४६} पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता भन्नाले रेडप्लस कार्यक्रमको सम्पूर्ण प्रक्रियामा सहभागी हुन इच्छुक सम्पूर्ण सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहको निर्णायक प्रभावलाई जनाउँछ, र यो सिङ्गो प्रक्रिया अन्तर्गत परामर्श र स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति पनि पर्दछ ।

<p>समूहहरू^{४७}का अधिकार र सरोकारहरूको पहिचान र विशिष्टिकरण गरी त्यसको रेडप्लस कार्यक्रमसँगको सम्बन्ध हेरिएको हुन्छ ।</p>	<p>१. यस अन्तर्गत भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको प्रचलित कानून बमोजिमको प्रथाजनित र कानूनी अधिकार र अन्य अधिकारहरू समेत हेरिएको हुन्छ । २. यस अन्तर्गत आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय समेत पर्दछन् । ३. यस अन्तर्गत पदीय जिम्मेवारी भएका व्यक्तिहरू पर्दछन् । ४. महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेकाहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ । ५. महिला, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेकाहरू लगायत प्रत्येक अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई सहभागितामा परेको सम्भावित कठिनाई, बाधा पहिचान भएको हुन्छ ।</p>	
	<p>६.१.२ कुनै पनि इच्छुक पक्ष वा समूहलाई अधिकारवाला एवं सरोकारवालाको रूपमा समावेश हुन पाउनको लागि निवेदन गर्न सक्ने कार्यविधिहरू तय भएका हुन्छन् । १. रेडप्लस कार्यक्रमसँग उनिहरूको अधिकार एवं सरोकार सम्बन्धित रहेको कुराको आधारमा यसलाई सान्दर्भिक मानिएको हुन्छ । २. यस सम्बन्धी कार्यविधि वा प्रक्रियामा महिला, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेकाहरूलाई विशेष ध्यान दिदै र सबै सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको लागि पहुँचयोग्य, सुरक्षित, भेदभावरहित र पारदर्शी किसिमको कार्यविधि समेत समावेश भएको हुन्छ ।</p>	<p>प्रक्रिया</p>
<p>६.२ रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा^{४८}, कार्यान्वयन^{४९} र अनुगमनमा संलग्न हुन इच्छुक सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू लैङ्गिक सम्बेदनशिलताका आधारमा र सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त आधारमा र प्रभावकारी सहभागिताका साथ संलग्न हुन्छन् ।</p>	<p>६.२.१ पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिताका लागि प्रक्रिया र संरचना स्थापना गरिएको हुन्छ र त्यो क्रियाशिल पनि रहेको हुन्छ । १. यो कुरा सबै अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको लागि लागु हुन्छ । २. यो कुरा रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनमा समेत सान्दर्भिक भएको हुन्छ । ३. यसमा महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेकाहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ । ४. यस्तो प्रक्रिया र संरचना सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको सहमतिमा विकास गरिएको हुन्छ । ५. कानूनी र प्रथाजनित संस्थाहरू र अभ्यासहरूलाई पनि ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p>	<p>प्रक्रिया</p>
	<p>६.२.२ परामर्शहरू गर्दा समाजिक र सांस्कृतिक एवं प्रथाजनित रूपमा उपयुक्त पद्धतिहरू अवलम्बन गरिएको हुन्छ । १. यस्ता पद्धतिहरूलाई स्थानीय परिवेश अनुकूल मिल्दोजुल्दो बनाइएको हुन्छ । २. परामर्शहरू आपसमा सहमति गरिएका स्थानहरूमा सम्पन्न गरिएको हुन्छ । ३. परामर्शहरू लैङ्गिक सम्बेदनशील र सामाजिक रूपमा उपयुक्त हुन्छन् ।</p>	<p>प्रक्रिया</p>
	<p>६.२.३ सरकारका सम्बन्धित सबै तहहरू रेडप्लस कार्यक्रममा सहभागी भएका हुन्छन् । १. यी सबै तहको भूमिका र जिम्मेवारीहरू स्पष्ट रूपमा किटान गरिएको हुन्छ ।</p>	<p>प्रक्रिया</p>
	<p>६.२.४ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको सहभागिताका आधारमा प्राप्त प्रतिक्रियाहरूलाई रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा अवलम्बन गरिएको हुन्छ । १. कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिताका आधारमा गरिएको हुन्छ ।</p>	<p>प्रक्रिया</p>

^{४७} यस सूचकमा व्याक्तिगत अधिकार उपभोगकर्ता र सरोकारवालाहरूलाई भन्दा एकै किसिमको अधिकार र सरोकार भएका सामुहिक अधिकार उपभोगकर्ता समूह र सरोकारवालाहरूको पहिचानमा ध्यान दिइएको छ ।

^{४८} यस अन्तर्गत रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित भू-उपयोग एवं वन व्यवस्थापन योजनाहरूको विकास समेत पर्दछ ।

^{४९} कार्यान्वयन अन्तर्गत कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका साथसाथै जारी योजना तर्जुमा र निर्णय प्रक्रियाहरू समेत पर्दछन् भन्ने बुझिन्छ ।

	<p>६.२.५ अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूले आफ्ना प्रतिनिधि आफै छानेका हुन्छन् ।</p> <p>१. आफ्ना प्रतिनिधिहरूको छनौट गर्दा महिला, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेकाका प्रतिनिधिहरूलाई सहभागी गराउने कुरामा विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p> <p>२. छनौट प्रक्रिया सबै सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको लागि पारदर्शी, भेदभावरहित, सुरक्षित र पहुँचयोग्य हुन्छ ।</p> <p>३. छनौट भएका प्रतिनिधिहरूले आफ्नो जिम्मेवारी र जवाफदेहिता निर्वाह गरेका हुन्छन् ।</p>	प्रक्रिया
	<p>६.२.६ अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहका प्रतिनिधिहरू आफुले प्रतिनिधित्व गरेको समूह र मानिसहरूप्रति जवाफदेही हुन्छन् ।</p> <p>१. प्रतिनिधिहरूले आफूले प्रतिनिधित्व गरेको समुदाय र सरोकारवालाहरूमा रेडप्लस कार्यक्रमले उनीहरूलाई कसरी प्रभाव पार्दछ भन्ने कुराको बारेमा जानकारी गराउनुको साथै छलफलमा सहजिकरण गर्ने र पृष्ठपोषण गर्ने कार्य गरेका छन् ।</p> <p>२. सरोकारवालाहरूका बीच रेडप्लसका प्रभावहरू बारे छलफल गर्नका लागि सरोकारवालाहरूको साझा मञ्च स्थापित र क्रियाशिल रहेको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
<p>६.३ रेडप्लस कार्यक्रममा खासगरी आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय सहित सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको ज्ञान, सीप र स्रोत व्यवस्थापन प्रणालीहरूलाई बलियो बनाउने, संरक्षण गर्ने र सम्मानित हुन दिनेगरी सहयोग गरिएको हुन्छ ।</p>	<p>६.३.१ रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको निर्णय प्रक्रिया र सो सम्बन्धी संरचनालाई बलियो बनाउने र सम्मान एवं सहयोग गर्ने कार्य गरेको हुन्छ ।</p> <p>१. प्रथाजनित संरचना र अभ्यासलाई वेवास्ता गरिएको छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिएको हुन्छ ।</p> <p>२. महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका समुदायको संरचना र अभ्यासलाई वेवास्ता गरिएको छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
	<p>६.३.२ रेडप्लस कार्यक्रमले सान्दर्भिक परम्परागत र अन्य ज्ञान, सीप र व्यवस्थापन प्रणालीलाई पहिचान गर्ने, बलियो बनाउने र सम्मान एवं सहयोग गर्ने कार्य गरेको हुन्छ ।</p> <p>१. यो कुरा रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका सबै चरणमा लागू भएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
	<p>६.३.३ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, रचनात्मक सिर्जना र अभ्यासहरूको कुनै रूपमा उपयोग गर्दा स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति लिइएको हुन्छ ।</p> <p>१. यस्तो सहमति जैविक विविधता महासन्धिको आक्वी:कोन मार्गदर्शन (Akwé: Kon guidelines) लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय सान्दर्भिक मापदण्डहरू अनुसार लिइएको छ ।</p> <p>२. स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति लिने प्रक्रिया निम्न अनुसारको छ :</p> <p>(क) यसको प्रक्रिया पारदर्शी छ ।</p> <p>(ख) यसको प्रक्रियामा महिला, दलित, विपन्न, पछाडी परेका र जोखिममा परेकाहरू लगायत समुदायमा रहेका सबै सदस्यहरूको दृष्टिकोणलाई मध्यनजर गरिएको छ ।</p> <p>(ग) यसको प्रक्रिया लैङ्गिक सम्बेदनशील र सामाजिक रूपमा उपयुक्त छ ।</p> <p>(घ) यस्तो सहमति सान्दर्भिक प्रथा^{५०}, मूल्यमान्यता र परम्परा अनुसार लिइएको छ ।</p> <p>(ङ) यो कुरा रेडप्लस कार्यक्रमको समग्र योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा आवश्यकता अनुसार प्रयोग हुने ठाउँमा लागू हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया

⁵⁰ सम्भव भएसम्म आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, दलित समुदाय वा अन्य कुनै समुदाय वा मानिसहरूले अभिलेखित गरी राखिएका प्रथाहरूलाई प्राथमिकता दिइन्छ ।

<p>६.४ रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका साथसाथै भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरू सम्बन्धी कार्यक्रमको बारेमा उठेका गुनासा र उजुरीहरू सुन्ने र प्रभावकारी रूपमा विवाद समाधान गर्ने प्रक्रियाहरूको पहिचान र प्रयोग भएको हुन्छ ।</p>	<p>६.४.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित गुनासा र विवादहरू सुनी समाधान गर्ने प्रक्रियाको पहिचान भई उपयोग भएको हुन्छ ।</p> <p>१. यस कुरामा राष्ट्रिय, स्थानीय, प्रान्तीय, अन्तर्राष्ट्रिय र प्रथाजनित प्रक्रियाहरू समेत समावेश छन् ।</p> <p>२. यस अन्तर्गत रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनको क्रममा उठेका विवाद र गुनासाहरू समेत समावेश छन् ।</p> <p>३. यसमा भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको बारेमा उठेका विवाद र गुनासाहरूका साथै रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित अधिकारको बारेमा उठेका विवाद पनि समावेश छन् ।</p> <p>४. यसमा लाभको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित विवाद र गुनासहरू पनि समावेश छन् ।</p> <p>५. यसमा सहभागितासँग सम्बन्धित विवाद र गुनासहरू पनि समावेश छन् ।</p> <p>६. खासगरी महिला, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका समूहहरूका लागि विवाद र गुनासा सुन्ने र समाधान गर्ने प्रक्रिया पारदर्शी, निष्पक्ष, छिटोछरितो र पहुँचयोग्य छ ।</p> <p>७. प्रयाप्त मात्रामा क्षतिपूर्ति दिनेतर्फ उन्मुख हुँदै निर्धारित समयमा नै विवाद र गुनासाहरू सुनी जवाफ दिने र समाधान गर्ने गरिएको छ ।</p> <p>८. यस अन्तर्गत सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धि र अन्य सान्दर्भिक दस्तावेज अन्तर्गतका गुनासाहरू सुन्ने कार्यमूलक विधिहरू पनि पर्दछन् ।</p>	<p>प्रक्रिया</p>
<p>६.५ सबै अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूसँग रेडप्लस कार्यक्रमका बारेमा आवश्यक पर्ने जानकारी छ भन्ने कुराको रेडप्लस कार्यक्रमले सुनिश्चितता गर्दछ, जनु जानकारीहरू सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त किसिमले, लैङ्गिक सम्बेदनशील रूपमा, समयमा नै र कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्यांकनमा पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुन सक्ने क्षमता राख्ने गरी दिइएको हुन्छ ।</p>	<p>६.५.१ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई रेडप्लस कार्यक्रमका सान्दर्भिक जानकारीहरूमा पहुँच भएको हुन्छ ।</p> <p>१. जानकारीमा निम्न कुरा संलग्न हुन्छन् :</p> <p>(क) रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन ।</p> <p>(ख) रेडप्लस कार्यक्रमको सुशासन संरचना र प्रक्रियाका साथै निर्णय प्रक्रिया, तर्जुमा, विश्लेषण, अनुगमन र मूल्यांकन प्रक्रियामा भाग लिन पाउने अवसर ।</p> <p>(ग) सबै किसिमका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष लागत, फाइदा र जोखिमहरूका साथै त्यसको अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक, मानव अधिकार, वातावरणीय र आर्थिक पक्षहरूका साथै भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमाथिको अधिकारमा पर्ने वास्तविक र सम्भावित प्रभावहरूको बारेमा सामाजिक रूपमा भिन्न किसिमले गरिएको मूल्याङ्कन ।</p> <p>(घ) पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधतामा पर्ने वास्तविक र सम्भावित रूपमा पर्ने प्रभावहरूका बारेमा गरिएको मूल्यांकन ।</p> <p>(ङ) स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति सम्बन्धी आवश्यकताहरू ।</p> <p>(च) लाभको बाँडफाँड र सोसँग सम्बन्धित प्रक्रिया र मार्गदर्शनहरू ।</p> <p>(छ) स्थानीय, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय र अन्य सान्दर्भिक तहमा गुनासा सुन्ने संरचनाहरू ।</p> <p>(ज) सान्दर्भिक स्थानीय र राष्ट्रिय कानूनहरू, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिहरू र अन्य सान्दर्भिक दस्तावेजहरू, कानूनी प्रक्रिया र खासगरी आदिवासी जनजाति, दलित, महिला, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका</p>	<p>प्रक्रिया</p>

	<p>मानिसहरू सम्बद्ध अधिकारमा विशेष ध्यान दिइएको कुराहरू ।</p> <p>(भ) रेडप्लस कार्यक्रमको स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्य ।</p> <p>(ज) महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेकाहरूको अधिकारमा विशेष ध्यान दिइएको कुराहरू ।</p> <p>(ट) अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई आफ्ना प्रतिक्रियाहरूलाई सङ्गठित गर्नको लागि सूचना दिइएको र निर्णय गर्ने अवधीका बीचमा प्रयाप्त समय भएको कुरा सुनिश्चित गरिएको कुरा ।</p> <p>(ठ) अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई रेडप्लसको विषयमा के कस्ता जानकारीहरू उपलब्ध छन् र ती कहाँबाट उपलब्ध हुन सक्छन् भन्ने कुरा थाहा छ भन्ने कुरा ।</p>	
	<p>६.५.२ प्रत्येक अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूका लागि रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा जानकारीहरू प्रवाह गर्ने सबैभन्दा उत्तम उपायहरू पहिचान गरी सोको उपयोग गरिएको हुन्छ ।</p> <p>१. आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय र यसभित्र पनि महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेकाहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p> <p>२. जानकारीहरूलाई बुझ्न सकिने किसिमले र सम्भव भएसम्म मातृभाषामा समेत प्रवाह गरिएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गरिएको हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
	<p>६.५.३ क्षमता अभिवृद्धिका माध्यमबाट प्रभावकारी सहभागितामा परेका कठिनाईहरूलाई सम्बोधन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>१. यो कुरा सबै अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहको हकमा लागु भएको हुन्छ ।</p> <p>२. आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई विशेष ध्यान दिइएको छ ।</p> <p>३. महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका समूहहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p> <p>४. सम्बन्धित समूहको आवश्यकता अनुसार प्रभावकारी र उपयुक्त किसिमको क्षमता अभिवृद्धि गरिएको हुन्छ ।</p> <p>४. यसमा गुनासा सुन्ने संरचनाहरूको उपयोग गर्न सक्ने क्षमता बढाउने कुरा पनि परेको हुन्छ ।</p> <p>५. यसमा रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित कानूनी आवश्यकता र स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमतिलाई बुझ्ने, लागु गर्ने र अनुगमन गर्ने गरी क्षमता बढाउने कुरा पनि समावेश हुन्छ ।</p>	प्रक्रिया
	<p>६.५.४ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूले सान्दर्भिक कानूनी सल्लाहका लागि पहुँच राख्न सक्छन् ।</p> <p>१. यसमा आफ्नो अधिकारसँग सम्बन्धित विषयमा सल्लाह माग्ने कुरा पर्दछ</p> <p>२. यसमा रेडप्लस कार्यक्रमको कानूनी प्रक्रियाको बारेमा र यस कार्यक्रमको कानूनी प्रभावको बारेमा सल्लाह माग्ने कुरा समेत पर्दछ ।</p>	प्रक्रिया
६.६ समावेशीय निर्णय प्रक्रियाका लागि प्रयाप्त समय चाहिन्छ भन्ने कुरालाई सम्मान गर्दै अधिकारवाला र सरोकारवालाका प्रतिनिधिहरूले रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा जानकारीहरू संकलन र प्रवाह गर्ने क्रममा आफूले प्रतिनिधित्व गरेका समुदायमा समयलाई मध्यनजर गर्दै सम्पूर्ण सान्दर्भिक जानकारीहरू प्रवाह गर्दछन् ।	<p>६.६.१ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूका प्रतिनिधिहरूले जानकारीहरूको संकलन गरी आफूले प्रतिनिधित्व गरेका समुदायमा सम्पूर्ण जानकारीहरू प्रवाह गर्दछन् र त्यस्ता समूहबाट जानकारीहरू प्राप्त गरी सम्बन्धित ठाउँमा पनि प्रवाह गर्दछन् ।</p> <p>१. यस क्रममा महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका समूहलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ ।</p> <p>२. अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई उनीहरूका सुझावलाई सङ्गठित गर्नको लागि प्रयाप्त समय दिइएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गरिएको हुन्छ ।</p>	

सिद्धान्त ७ : रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय ^{५१} एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरू ^{५२} को पालना गर्दछ ।		
आधार	सूचकहरू	प्रकार
७.१ रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र राज्यद्वारा अनुमोदन वा अङ्गिकार गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरूको पालना गर्दछ ।	७.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित हुने राज्यद्वारा अनुमोदन र अङ्गिकार गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरू पहिचान गरिएका हुन्छन् ।	प्रक्रिया
	७.१.२ रेडप्लस कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मानिसहरूको मानव अधिकारलाई मान्यता र सम्मान प्रदान गरिएको हुन्छ । १. यस क्रममा महिला, दलित, विपन्न, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका मानिसहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको हुन्छ । २. यो कुरा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले परिभाषित गरेका मानव अधिकारको सन्दर्भमा पनि लागु हुन्छ । ३. यस अन्तर्गत प्रचलित कानून अनुसार आदिवासी जनजातिको आत्मनिर्णयको अधिकार र कानुनी एवं प्रशासनिक उपायहरू अवलम्बन गर्ने कुराका साथसाथै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई प्रभाव पर्नेगरी निर्णय प्रक्रिया अवलम्बन गर्दा स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसूचित सहमति लिने कुरा समेत पर्दछन् ।	नीति
	७.१.३ सान्दर्भिक कानूनी दस्तावेजसँगै रेडप्लस कार्यक्रमको पालना भएको कुराको सुनिश्चितताका लागि उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गरिएका हुन्छन् । १. यसमा सूचक ७.१.१ अन्तर्गत पहिचान भएका स्थानीय र राष्ट्रिय कानून, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि र अन्य दस्तावेजहरू समावेश हुन्छन् । २. उपयुक्त मुल्यांकन विधिको प्रयोग गरी कानूनहरू पालना नभएका वास्तविक र सम्भावित क्षेत्रहरू पहिचान गरिएको हुन्छ, जस्तै : मानव अधिकार प्रभाव मूल्यांकन ।	प्रक्रिया
७.२ यी मापदण्डहरूसँग सामन्जस्य नहुने कुनै स्थानीय एवं राष्ट्रिय कानूनहरू पूनरावलोकनका लागि एउटा प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ, जसले यस्ता विरोधाभाष समाधान गर्नका लागि एउटा योजना प्रस्ताव गर्दछ ।	७.२.१ स्थानीय एवं राष्ट्रिय कानून र यी मापदण्ड वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका बीचमा रहेको बेमेल र भिन्नता पहिचान भएको हुन्छ ।	प्रक्रिया
	७.२.२ स्थानीय एवं राष्ट्रिय कानून र यी मापदण्ड वा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अन्य सान्दर्भिक दस्तावेजहरूका बीचमा रहेको बेमेल र विरोधाभाष सम्बोधनका लागि एउटा प्रक्रिया स्थापना गरिएको हुन्छ । १. यसमा रेडप्लस कार्यक्रम लागु भइरहेको अवस्था पनि पहिलै विद्यमान रहेको कानून र विद्यमान कानूनी संरचनामा परिवर्तन गरिएको छ भने सो कुरा देखापर्ने कुराको हकमा पनि लागु हुन्छ ।	प्रक्रिया

^{५१} स्थानीय कानूनहरू अन्तर्गत राष्ट्रियस्तरको क्षेत्राधिकार भन्दा तल रहने गरी कानुनी रुपमा विभाग, स्थानीय निकायहरू, स्थानीय समुदाय र आदिवासी जनजातिका प्रथाजनित प्रणालीहरूलाई राज्यले दिएको कानुनी मान्यता समेत पर्दछन् ।

^{५२} महासन्धि र अन्य दस्तावेज अन्तर्गत अन्य कुराका अतिरिक्त मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि, जैविक विविधता महासन्धि, आदिवासी जनताहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र, महिला विरुद्ध हुने सम्पूर्ण प्रकारका भेदभाव उन्मुलन सम्बन्धी महासन्धि, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको महासन्धि नं. १६९ आदि र यस्तै अन्य सान्दर्भिक दस्तावेजहरू समेत पर्दछन् ।

शब्दार्थहरू

अधिकारवालाहरू भन्नाले आदिवासी जनजातिहरू, समुहिक अधिकार उपयोग गर्नेहरू र वैयक्तिक अधिकार उपयोग गर्ने जस्तै: महिला र दलितहरू सहित त्यस्ता पक्षलाई जनाउँछ, जसको रेडप्लस कार्यक्रमका कारण अधिकारमा प्रभाव पर्ने सम्भावना रहन्छ ।

आधारहरू भन्नाले मापदण्डको सन्तुष्टिको त्यस्ता तह हुन्, जुन सिद्धान्त कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्य पुरा गर्ने शर्तका लागि आवश्यक भई तय गरिएका हुन्छन् । यीनिहरूको प्रत्यक्ष रूपमा सत्यापन गर्न सकिन्छ, तर यीनिहरू प्रायजसो सूचकहरूद्वारा विस्तृत रूपमा खुलाइएको हुन्छ ।

कार्वन अधिकार भन्नाले कार्वन मौज्दातको संरक्षण गर्ने कार्यका साथै हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौति र पूनः सञ्चितमाथिको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न सक्ने गरी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा सम्झौता र कारोबारमा प्रवेश गर्न पाउने अधिकार जनाउँछ ।

कार्यान्वयन भन्नाले यस अन्तर्गत कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका साथसाथै जारी योजना तर्जुमा र निर्णय प्रक्रियाहरू समेत पर्दछन् भन्ने बुझिन्छ ।

गरीब भन्नाले सरकारले निश्चित मापदण्ड अन्तर्गत समय-समयमा तोकेको राष्ट्रिय वा क्षेत्रगत गरीबीको रेखामुनि रहेको, शिक्षा, स्वास्थ्यजस्ता मानव विकासका सूचकहरूका आधारमा पिछ्छिडिएको र निश्चित लिङ्गगत तथा सामाजिक समूहका आधारमा राष्ट्रिय विकास प्रक्रियामा समावेश हुन नसकेको व्यक्ति वा समूहलाई सम्झनु पर्छ ।

जीविकोपार्जन भन्नाले सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय, वित्तिय, प्राकृतिक, भौतिक एवं राजनीतिक पूँजी एवं सम्पत्तिमा निर्भर गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँदछ ।

जोखिममा परेका मानिस एवं समुदाय भन्नाले सुरक्षित जीविकोपार्जन निर्भर रहेका स्रोतहरू (जस्तै : सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय, वित्तिय, प्राकृतिक, भौतिक एवं राजनीतिक आदि) जुन स्रोत साधनमाथिको सुरक्षित पहुँचको कमी भएका जनता एवं समुदायलाई जनाउँछ । यस्ता जनता एवं समुदाय र उनीहरूका पूँजिमा जलवायु परिवर्तन लगायतका बाह्य दबाव र खतराको उच्च सम्भावना हुन्छ, जसले त्यस्ता पूँजिहरू र सोको उपयोग गर्ने जनताको क्षमतामा प्रभाव पारेको हुन्छ । खासगरी रेडप्लस कार्यक्रम आफैले पनि वनमाथिको पहुँचमा परिवर्तन ल्याउन सक्ने भएकोले जोखिमतामा प्रभाव पार्नका लागि वनमाथिको निर्भरता पनि एउटा महत्वपूर्ण तत्व हुन सक्छ । अधिकांश अवस्थामा पछाडीकरणले जोखिमतालाई भन्ने बढाउँछ, जस्तै : लैङ्गिक र सामाजिक विभेदीकरण ।

दलित भन्नाले नेपाल सरकार, राष्ट्रिय दलित आयोगका अनुसार हिन्दु वर्णाश्रम जाति व्यवस्था र वि.स. १९९० को मुलुकी ऐनका कारण पानी नचल्ने र छोइछिटो हाल्नुपर्ने जातजाति भनी जातीय भेदभाव एवं समाजमा अछुत मानिएका र सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक तथा धार्मिक रूपमा राज्यको मूलप्रवाहबाट पछाडि पारिएका जातजातिका समुदायलाई दलित वर्ग भनी परिभाषित गरिएको छ । नेपालमा पहिचान गरिएका दलित समुदायको सूची “राष्ट्रिय दलित अधिकार आयोग विद्येयक, २०६६ को अनुसूची-१ अनुसार रहेको छ । जातीय भेदभाव संविधानतः मौलिक हक विरुद्धको कार्य हो, जुन कानूनद्वारा दण्डनीय छ । (स्रोत : नेपाल सरकार, राष्ट्रिय दलित आयोगको वेबसाइट)

देश विशेष अनुसारको व्याख्या भन्नाले रेडप्लस कार्यक्रम अगाडी बढाउने क्षेत्राधिकारको तहमा व्याख्या गर्ने भन्ने बुझिन्छ ।

पछाडि परेका वा पारिएका मानिस वा समूह भन्नाले त्यस्ता मानिस वा समूहलाई जनाउँछ, जसको निर्णय प्रक्रिया र प्रतिनिधित्वमा नगण्य वा अत्यन्त न्यून मात्रा प्रभाव रहेको हुन्छ । पछाडीकरणसँग भौगोलिक, लैङ्गिक, जातीय, सामाजिक-आर्थिक हैसियत र भाषा जस्ता थुप्रै कारक तत्वहरूको सम्बन्ध जोडिएको छ । विभिन्न रूपमा रहेको यो पछाडिकरणको कारण पहिचान गरी त्यसलाई सम्बोधन गर्नका लागि रेडप्लस सम्बन्धी यस सामाजिक एवं वातावरणीय मापदण्डले खुलस्त रूपमा एउटा अलग्गै किसिमको दृष्टिकोण अगाडिन्छ ।

पूर्ण वा पूर्ण रूपमा भन्नाले भन्नाले सिङ्गो प्रक्रियामा पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा हुने सहभागितालाई जनाउँछ ।

पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता भन्नाले रेडप्लस कार्यक्रमको सम्पूर्ण प्रक्रियामा सहभागी हुन इच्छुक सम्पूर्ण सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको निर्णायक प्रभावलाई जनाउँछ, र यस अन्तर्गत परामर्श र स्वतन्त्रतापूर्वको पूर्वसूचित सहमतिको प्रक्रियामा सहभागी हुने कुराको सन्दर्भमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ ।

प्रथाजनित अधिकार भन्नाले भूमि र स्रोतहरूमाथि अधिकार हुने गरी राज्यद्वारा जारी गरिएका औपचारिक कानुनी मान्यता बाहेक आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका सिजन वा चक्र प्रणाली अनुसार भूमि र स्रोतहरू उपयोग गर्ने प्रथाजनित कानुन, मूल्य मान्यता, प्रचलन र प्रथा परम्पराहरूका दिर्घकालिन ढाँचाहरूलाई जनाउँछ ।

प्रभावकारिता भन्नाले रेडप्लस कार्यक्रममा उत्सर्जन न्यूनीकरण र कार्यक्रमका अन्य लक्ष्यहरू प्राप्तिको उच्चतम तहलाई जनाउँछ ।

पर्यावरणीय सेवा भन्नाले हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौति एवं पुनःसञ्चित बाहेकका अन्य सेवाहरूलाई समेत जनाउँछ ।

मापदण्डहरू भन्नाले सामाजिक र वातावरणीय कार्यसम्पादनको आवश्यक तह र सरोकारका सवालहरू परिभाषित गर्नेगरी यी मापदण्डहरूमा समावेश गरिएका सिद्धान्त, आधार र सूचकहरूलाई समेत जनाउँछ ।

मितव्ययीता भन्नाले न्यूनतम लागत, प्रयास र समयमा अधिकतम लक्ष्य प्राप्त गर्नुलाई जनाउँछ ।

रेडप्लस कार्यक्रम भन्नाले यस अन्तर्गत यस कार्यक्रमको निमित्त विकास गरिएका उद्देश्यहरू, नीतिहरू र विधिहरूका अतिरिक्त यस कार्यक्रमलाई टेवा पुर्याउने अन्य सान्दर्भिक नीतिहरू समेत पर्दछन् ।

लागत, फाइदा र जोखिमहरू भन्नाले रेडप्लस कार्यक्रममा सबै किसिमका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष लागत, फाइदा र जोखिमहरूका साथै त्यसको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय र मानव अधिकारका पक्षहरूको समीक्षा समेत पर्दछ । लागतको समीक्षा गर्दा फाइदाका लागि गरिने लागत पनि समावेश गरिनु पर्छ । सबै लागत, अवशर र जोखिमहरूको वर्तमान आधार अवस्थसँग तुलना गर्नुपर्छ, जुन आधार अवस्था रेडप्लस कार्यक्रम लागु नभएको कारण देखिने सम्भावित भू-उपयोगको अवस्था होस् ।

सरोकारवालाहरू भन्नाले त्यस्तो पक्षलाई जनाउँछ, जसको रेडप्लस कार्यक्रमका कारण सरोकारहरूमा प्रभाव पर्ने सम्भावना रहन्छ ।

समन्याय वा समन्यायिकता भन्नाले सबै पक्षका लागि न्यायसङ्गत, निष्पक्ष र स्वच्छ व्यवहार गरिने कार्यलाई बुझिन्छ ।

सिद्धान्तहरू भन्नाले मापदण्डको इच्छित तहलाई जनाउँछ, जसले मापदण्डको उद्देश्य विस्तार गर्नुका साथै कार्यक्षेत्रको सुनिश्चितता गर्दछ । सिद्धान्तहरू सत्यापन (प्रमाणिकरण) का लागि निर्धारण गरिएका नभई इच्छित उपलब्धीका लागि गरिएका घोषणाहरू हुन् ।

सुशासन भन्नाले पहुँचको सुनिश्चितता, जनसहभागिता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, कानुनको शासन, पूर्वसुनिश्चितता, न्याय र दिगोपना जस्ता तत्वहरू बुझिन्छ र राष्ट्रको विद्यमान कानून अनुसार सुशासनका अन्य विशेषता र तत्वहरू पनि रहेका हुन्छन् ।

सूचकहरू भन्नाले यी मात्रात्मक र गुणात्मक तत्वका रूपमा रहेका हुन्छन्, जुन सूचकका सन्दर्भमा सत्यापन (प्रमाणिकरण) गर्न र प्राप्त गर्न समेत सकिन्छ ।

सूचकहरूको प्रारूप भन्नाले प्रत्येक आधारको निमित्त आधारभूत तत्वहरू पहिचान गर्नका लागि बनाइएका तत्वहरूलाई जनाउँछ । सूचकहरूको खाका विकासको लागि देश विशेष अनुसारको व्याख्या गर्ने प्रक्रियाहरू हुन्छन्, जुन सम्बन्धित देश/प्रान्त/क्षेत्रको सन्दर्भमा उपयुक्त हुनेगरी तय हुन्छन् ।

स्रोतहरू भन्नाले त्यस्ता स्रोतहरूले प्रदान गर्ने पर्यावरणीय सेवा समेतलाई बुझिन्छ ।

स्थानीय कानूनहरू भन्नाले राष्ट्रियस्तरको क्षेत्राधिकार भन्दा तल रहने गरी कानुनी रूपमा विभाग, स्थानीय निकायहरू, स्थानीय समुदाय र प्रथाजनित प्रणालीहरूलाई राज्यले दिइएको कानुनी मान्यता समेतलाई जनाउँछ ।

अनुसूची १ : रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको दोस्रो संस्करणका सिद्धान्त एवं आधार र क्यानकून सम्झौता (UNFCCC decision 1/CP.16 appendix 1) मा सूचिकृत गरिएका रेडप्लसका सुरक्षा मापदण्डका बीचको अन्तरसम्बन्ध

क्यानकून सम्झौताका सुरक्षा मापदण्ड	रेडप्लसका सामाजिक र वातावरणीय मापदण्डको दोस्रो संस्करणका सिद्धान्त एवं आधारहरू
१. रेडसम्बन्धी कार्यक्रमहरू राष्ट्रको वनसम्बन्धी कार्यक्रमको उद्देश्यहरू र सोसँग सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि एवं सम्झौताहरूसँग परिपूरक र तालमेल खाने किसिमको हुन्छ ।	<p>सिद्धान्त ४ : रेडप्लस कार्यक्रमले सुशासन, वृहद किसिमको दिगो विकास र सामाजिक न्यायका लागि योगदान गर्दछ ।</p> <p>४.२ रेडप्लस कार्यक्रम सबै सान्दर्भिक तहहरूमा रहेका सम्बन्धित नीति, रणनीति र योजनाहरूसँग मेल खाने किसिमका हुन्छन् र रेडप्लस कार्यक्रमको निर्धारण, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि सरकारी निकायहरू बीच एवं अन्य निकायहरूका बीचमा प्रभावकारी समन्वय भएको हुन्छ ।</p> <p>सिद्धान्त ७ : रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरूको पालना गर्दछ ।</p> <p>७.१ रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र राज्यद्वारा अनुमोदन वा अङ्गीकार गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरूको पालना गर्दछ ।</p>
२. रेड कार्यक्रममा राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय कानूनहरूलाई मध्यनजर गर्दै पारदर्शिताका साथ वन सुशासनको प्रभावकारी संरचनालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।	<p>सिद्धान्त ४ : रेडप्लस कार्यक्रमले सुशासन, वृहद किसिमको दिगो विकास र सामाजिक न्यायका लागि योगदान गर्दछ ।</p> <p>४.१ रेडप्लस कार्यक्रमका सुशासन सम्बन्धी संरचनाहरू स्पष्ट रूपमा किटान गरिएका, पारदर्शी, प्रभावकारी र जवाफदेही किसिमका छन् ।</p> <p>४.३ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेका प्रयाप्त जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध रहेका हुन्छन् ।</p> <p>४.४ रेडप्लसको आर्थिक स्रोतलाई पारदर्शी रूपमा, जवाफदेही किसिमले र पूर्णता किसिमले व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>४.५ रेडप्लस कार्यक्रमले विभिन्न क्षेत्र सहित खासगरी वन क्षेत्रमा सुशासन अभिवृद्धि गर्नका लागि निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्दछ ।</p>
३. संयुक्त राष्ट्रसंघको साधारण सभाद्वारा अङ्गीकार गरिएको आदिवासी अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणालाई ध्यान दिदै, राष्ट्रिय परिवेश एवं कानूनहरू र सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूलाई मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनताहरू र स्थानीय समुदायका सदस्यहरूको अधिकार र ज्ञानको सम्मान गर्ने कार्यलाई प्रवर्द्धन एवं सहयोग गरिनेछ ।	<p>सिद्धान्त १ : रेडप्लस कार्यक्रमले भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतहरू माथिको अधिकारलाई मान्यता र सम्मान प्रदान गर्दछ ।</p> <p>१.१ रेडप्लस कार्यक्रमले प्रभावकारी रूपमा विभिन्न किसिमका अधिकारवालाहरू (कानुनी र प्रथाजनित) र यस कार्यक्रमका सन्दर्भमा उनीहरूको भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको पहिचान गर्दछ ।</p> <p>१.२ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले परम्परागत रूपमा स्वामित्व धारण गरेका, भोग चलन गर्दै आएका, विभिन्न किसिमले उपभोग वा चलन गर्दै आएका भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान कानुनी अधिकारलाई रेडप्लस कार्यक्रमले मान्यता र सम्मान प्रदान गर्दछ ।</p> <p>१.३ रेडप्लससम्बन्धी कुनै पनि कार्यक्रमबाट प्रभावित हुने आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायसँग उनीहरूका भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूका बारेमा स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति लिने कुरा आवश्यक हुन्छ ।</p> <p>१.४ रेडप्लस कार्यक्रमले कार्वन अधिकार माथिको निजी स्वामित्वलाई बढवा दिएको अवस्थामा यी अधिकारहरू हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कटौति वा पूनःसञ्चित गर्ने भूमि, क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान विद्यायिकी अधिकार बमोजिम प्राप्त हुन्छन्</p> <p>सिद्धान्त ६ : रेडप्लस कार्यक्रममा सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुन्छन् ।</p> <p>६.३ रेडप्लस कार्यक्रममा खासगरी आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय सहित सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको ज्ञान, सीप र स्रोत व्यवस्थापन प्रणालीहरूलाई बलियो बनाउने, संरक्षण गर्ने र सम्मानित हुन दिनेगरी सहयोग गरिएको हुन्छ ।</p> <p>सिद्धान्त ७ : रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरूको पालना गर्दछ ।</p> <p>७.१ रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र राज्यद्वारा अनुमोदन वा अङ्गीकार गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरूको पालना गर्दछ ।</p>

<p>४. रेड अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन, रेडसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति र योजना निर्माण, वनसम्बन्धी आधारविन्दुहरूको तय र रेडको अनुगमन प्रणालीको विकास गर्दा खासगरी आदिवासी एवं स्थानीय समुदाय र सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागितालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।</p>	<p>सिद्धान्त ६ : रेडप्लस कार्यक्रममा सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुन्छन् ।</p> <p>६.१ रेडप्लस कार्यक्रममा सबै अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूका अधिकार र सरोकारहरूको पहिचान र विशिष्टिकरण गरी त्यसको रेडप्लस कार्यक्रमसँगको सम्बन्ध हेरिएको हुन्छ ।</p> <p>६.२ रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनमा सहभागी हुन इच्छुक सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू प्रभावकारी रूपमा, लैङ्गिक सम्बेदनशीलताका आधारमा र सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त आधारमा पूर्ण सहभागी हुन्छन् ।</p> <p>६.४ रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका साथसाथै भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरू सम्बन्धी कार्यक्रमको बारेमा उठेका गुनासा र उजुरीहरू सुन्ने र प्रभावकारी रूपमा विवाद समाधान गर्ने प्रक्रियाहरूको पहिचान र प्रयोग भएको हुन्छ ।</p> <p>६.५ सबै अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूसँग रेडप्लस कार्यक्रमका बारेमा आवश्यक पर्ने जानकारी छ, भन्ने कुराको रेडप्लस कार्यक्रमले सुनिश्चितता गर्दछ, जनु जानकारीहरू सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त किसिमले, लैङ्गिक सम्बेदनशील रूपमा, समयमा नै र कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्यांकनमा पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुन सक्ने क्षमता राख्ने गरी दिइएको हुन्छ ।</p> <p>६.६ समावेशीय निर्णय प्रक्रियाका लागि प्रयाप्त समय चाहिन्छ, भन्ने कुरालाई सम्मान गर्दै अधिकारवाला र सरोकारवालाका प्रतिनिधिहरूले रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा जानकारीहरू संकलन र प्रवाह गर्ने क्रममा आफुले प्रतिनिधित्व गरेका समुदायमा समयलाई मध्यनजर गर्दै सम्पूर्ण सान्दर्भिक जानकारीहरू प्रवाह गर्दछन् ।</p>
<p>५. रेड सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको प्राकृतिक वन तथा जैविक विविधता संरक्षणसम्बन्धी कार्यसँग तालमेल हुनेछ । रेड कार्यक्रमले प्राकृतिक वनलाई अन्य प्रायोजनमा रूपान्तरण नगरिने कुराको सुनिश्चितता गर्नुका साथै यसले राष्ट्रको वन तथा यसका पारिस्थितिक प्रणालीहरूको संरक्षणका लागि उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने र अन्य वातावरणीय एवं सामाजिक फाइदाहरूको प्रवर्द्धनलाई अभिवृद्धि गरिनेछ ।</p>	<p>सिद्धान्त ३ : रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरू समेतलाई विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधार गर्दछ ।</p> <p>३.१ रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधारका लागि अतिरिक्त र सकारात्मक प्रभाव सिर्जना गर्दछ ।</p> <p>३.२ रेडप्लस कार्यक्रमबाट महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष ध्यान दिदै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>सिद्धान्त ५ : रेडप्लस कार्यक्रममा जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवाको संरक्षण र अभिवृद्धि गरिन्छ ।</p> <p>५.१ रेडप्लस कार्यक्रमका कारण पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधतामा सम्भावित रूपमा पर्ने प्रभावहरूको पहिचान, प्राथमिकिकरण र नक्शाङ्कन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>५.२ रेडप्लस कार्यक्रमले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका लागि पहिचान भएका प्राथमिकताहरूलाई यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्ने छ ।</p> <p>५.३ रेडप्लस कार्यक्रम पहिचान सहित प्राथमिकता प्राप्त पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवा र जैविक विविधताको संरक्षण र अभिवृद्धिका लागि विशेष महत्व भएका कुनै पनि प्राकृतिक वन वा अन्य क्षेत्रहरू क्षयीकरण र गैरवनमा परिणत गर्ने कार्यतर्फ उन्मुख हुने छैन ।</p> <p>५.४ रेडप्लस कार्यक्रमले अरु वातावरणमा पार्ने नकारात्मक प्रभावहरूका साथै जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका प्राथमिकताहरूमा परेको सम्भावित र वास्तविक एवं सकारात्मक र नकारात्मक वातावरणीय प्रभावहरूको नियमित मूल्याङ्कन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>५.५ रेडप्लस कार्यक्रमबाट वातावरणमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।</p>
<p>६. वन विनाशको पुनरावृत्ति हुनसक्ने खतराहरूलाई सम्बोधन गर्ने कार्यलाई प्रवर्द्धन</p>	<p>सिद्धान्त ३ : रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरू समेतलाई विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधार गर्दछ ।</p>

र सहयोग गरिनेछ ।	<p>३.२ रेडप्लस कार्यक्रमबाट महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष ध्यान दिदै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>सिद्धान्त ५ : रेडप्लस कार्यक्रममा जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवाको संरक्षण र अभिवृद्धि गरिन्छ ।</p> <p>५.५ रेडप्लस कार्यक्रमबाट वातावरणमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।</p>
७. उत्सर्जन स्थानान्तरण (कार्वन चुहावट) न्यूनिकरणका कार्यहरूलाई प्रवर्द्धन र सहयोग गरिनेछ ।	<p>सिद्धान्त ५ : रेडप्लस कार्यक्रममा जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवाको संरक्षण र अभिवृद्धि गरिन्छ ।</p> <p>५.४ रेडप्लस कार्यक्रमले अरु वातावरणमा पर्ने नकारात्मक प्रभावहरूका साथै जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका प्राथमिकताहरूमा परेको सम्भावित र वास्तविक एवं सकारात्मक र नकारात्मक वातावरणीय प्रभावहरूको नियमित मूल्याङ्कन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>५.५ रेडप्लस कार्यक्रमबाट वातावरणमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।</p>
क्यानकून सम्मैताम नसमेटिएको	<p>सिद्धान्त २ : रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरूलाई यसका सबै सम्बन्धित अधिकारवालाहरू र सरोकारवालाहरूका बीच आपसमा समन्यायिक रुपमा बाँडफाँट गरिन्छ ।</p> <p>२.१ सहभागितामूलक विधि अवलम्बन गरी सबै तहमा महिला, पछाडी परेका र जोखिममा परेका मानिसहरू सहित सम्बन्धित सबै अधिकारवाला र सबै सरोकारवाला समूहका लागि रेडप्लस कार्यक्रमको वास्तविक र सम्भावित लाभहरू, लागतहरू र जोखिमहरूको बारेमा पारदर्शी र सहभागितामूलक रुपमा मूल्यांकन गरिएको हुन्छ ।</p> <p>२.२ लागत, लाभ र जोखिमहरूका बारेमा समाजिक रुपमा भिन्न व्यवहार गर्न सकिने कुरालाई समेत विचार गर्दै सबै सम्बद्ध अधिकारवाला र सरोकारवाला समूह बीच र एकआपसमा रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरूको समन्यायिक वितरणका लागि मितव्ययी, प्रभावकारी, सहभागितामूलक र पारदर्शी संयन्त्रहरू स्थापित गरिएको हुन्छ ।</p> <p>सिद्धान्त ४ : रेडप्लस कार्यक्रमले सुशासन, वृहद किसिमको दिगो विकास र सामाजिक न्यायका लागि योगदान गर्दछ ।</p> <p>४.६ रेडप्लस कार्यक्रमले राष्ट्रिय र अन्य सान्दर्भिक तहमा स्थापित गरिएका दिगो विकास सम्बद्ध नीति, रणनीति र योजनाहरूका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नमा योगदान गर्दछ ।</p> <p>४.७ रेडप्लस कार्यक्रमले मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणमा योगदान गर्दछ ।</p> <p>सिद्धान्त ७ : रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू, महासन्धिहरू र अन्य दस्तावेजहरूको पालना गर्दछ ।</p> <p>७.२ यी मापदण्डहरूसँग सामन्जस्य नहुने कुनै स्थानीय एवं राष्ट्रिय कानूनहरू पूनरावलोकनका लागि एउटा प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ, जसले यस्ता विरोधाभाष समाधान गर्नका लागि एउटा योजना प्रस्ताव गर्दछ ।</p>